

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti

Leonija Laktić

Drugo razdoblje izravnoga jezičnog savjetništva

Diplomski rad

Mentorica: prof. dr. sc. Vlasta Rišner

Osijek, 2014.

Sažetak

U radu se kreće od prikaza jezičnih i političkih prilika na tlu Hrvatske prije osnutka Nezavisne Države Hrvatske. Opisuju se neprilike u koje je zapao hrvatski jezik početkom 20. stoljeća, a potom se objašnjavaju puristička nastojanja domaćih jezikoslovaca koji su htjeli održati čistoću jezika. Radovi Marka Samardžije *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* i *Jezični purizam u NDH* donose presjek svih događanja u jeziku i politici za vrijeme ustaške vlasti četrdesetih godina prošlog stoljeća te se iz njih očituje tadašnje stanje leksika. Prikazana su i razdoblja hrvatskog jezičnog savjetništva u 20. stoljeću. Poseban je naglasak stavljen na drugo razdoblje jezičnog savjetništva i konkretne savjete Hrvatskog državnog ureda za jezik koji su ponegdje uspoređivani sa savjetima Tome Maretića iz prvog razdoblja savjetništva te sa suvremenom normom standardnog jezika. Izdvajanjem savjeta iz vremena NDH postavlja se pitanje koliko je dobroga napravio tadašnji politički dirigiran purizam.

Ključne riječi: Nezavisna Država Hrvatska, hrvatsko jezično savjetništvo, jezični purizam, leksik, jezični savjeti

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Sociolingvističke prilike prije Nezavisne Države Hrvatske.....	2
2.1. Nepovoljne prilike za hrvatski jezik.....	4
3. Jezični purizam u Hrvata.....	6
4. Hrvatski jezik u vrijeme NDH	7
5. Jezično savjetništvo u 20. stoljeću	10
6. Drugo razdoblje jezičnoga savjetništva (1939-1944): vrijeme odbojnosti prema Srbima.....	11
6.1. Neslužbeni autorski savjeti.....	12
6.2. Politički dirigitirani savjeti	12
6.3. Službeni stručni savjeti.....	13
7. Jezični savjeti	14
7.1. Leksički savjeti.....	15
7.2. Tvorbeni savjeti	25
7.3. Morfološki savjeti.....	27
7.4. Pravopisni savjeti.....	30
7.5. Sintaktički savjeti	35
8. Promjena imena naseljenih mjesta.....	37
9. Zaključak.....	39
10. Literatura.....	41

1. Uvod

Predmetom su opisa ovoga rada savjeti Hrvatskog državnog ureda za jezik u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske izneseni u radu Marka Samardžije *Jezični purizam u NDH*, a podijeljeni su prema jezičnim razinama: leksikološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj, tvorbenoj te fonološkoj. Ti savjeti pripadaju drugom od četiriju razdoblja hrvatskog jezičnog savjetništva koje opisuje Vlasta Rišner.

Cilj je rada objasniti narav tadašnjih jezičnih savjeta koji su bili uvjetovani politikom ustaške vlasti te neke primjere usporediti sa savjetima Tome Maretića i savjetima suvremenih priručnika kao što su *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskom standardnom jeziku* i *Hrvatski jezični savjetnik*, donoseći pritom različite stavove. Neki od savjeta uspoređeni su i sa drugim važnim djelom toga razdoblja – *Razlikama između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* Petra Guberine i Krune Krstića iz 1940. godine.

Analizom i usporedbom pojedinih savjeta uočiti će se koliko su ondašnji savjeti u skladu sa sadašnjom normom, a prema povijesnoj etimologiji riječi saznati će se koliko je ona bila učestala u jeziku, odnosno ima li opravdanja za njezinu upotrebu. Budući da razlikovni opis hrvatskog jezika prema srpskome određuje drugo razdoblje hrvatskog jezičnog savjetništva, upravo će pregled tih razlika biti zanimljiv za proučavanje i analizu.

Hrvati imaju dugu povijest jezičnog purizma koji se možda najviše očitovao četrdesetih godina prošlog stoljeća. U skladu s purizmom doneseni su i savjeti kojima se nastojalo opirati tuđicama i ponajviše srbizmima. Istražuje se koliko su pojedini savjeti bilo korisni za hrvatski jezik i jesu li ponuđene dobre zamjene za nepotrebne i odbojne riječi. Pretpostavlja se da su neke riječi stvorene za vrijeme NDH bile nepotrebne i neudomaćene pa samim time i beskorisne, a ovim će se radom ta teza istražiti.

2. Sociolingvističke prilike prije Nezavisne Države Hrvatske

Kako bi se što bolje mogao analizirati jezik i stanje u jeziku u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, odnosno za vrijeme drugog razdoblja izravnog jezičnog savjetništva, neophodno je analizirati i društveno-političke prilike koje su mu prethodile. Usprkos dramatičnosti toga razdoblja i svim previranjima i negativnostima, mogu se izvući korisne pouke za hrvatski standardni jezik i jezikoslovlje.

Hrvati su svoj jezik izgrađivali prihvaćanjem zapadne (katoličke) kulturne nadgradnje, a Srbi bizantske (pravoslavne). Tako su na štokavskoj osnovici nastala dva književna jezika, vrlo bliska, ali ne istovjetna jer razlike postoje na svim razinama; glasovnoj, morfološkoj, tvorbenoj, sintaktičkoj, a najviše na leksičkoj i stilskoj. (Babić, 1995: 21) Ta dva jezika imaju odvojenu kulturu i jezičnu povijest i književnost pa ni u povijesti nema tekstova koji bi bili hrvatski i srpski.

Sva zbivanja s hrvatskim književnim jezikom od stvaranja prve, kraljevske Jugoslavije, preko Nezavisne Države Hrvatske i druge, komunističke Jugoslavije do stvaranja slobodne Hrvatske vrlo su zanimljiva za sociolingvistička proučavanja.

Godina 1918. imala je velik značaj za budućnost hrvatskog naroda. Bilo je to doba kad su se vodile rasprave oko opstanka i sudbine Države Slovenaca, Hrvata i Srba, a Narodno je vijeće htjelo s Kraljevinom Srbijom što brže osnovati zajedničku državu. Politička nadmetanja, prepirke i prijetnje bile su neizbježne popratne okolnosti tih zbivanja te se tada oglasio i hrvatski političar Stjepan Radić upozorivši svoj narod glasovitom izjavom: *ne srljajte kao gusle u maglu!* Unatoč neslaganjima oko nekih pitanja iznimno važnih za ustroj buduće države, članovi hrvatske delegacije postigli su dogovor sa srpskim političarima u Beogradu stvorivši tako jedinstvenu narodnu državu Srba, Hrvata i Slovenaca, a tada je svoje mjesto u hrvatskoj povijesti izborio i Ante Pavelić koji je prijestolonasljedniku Aleksandru pročitao adresu o ujedinjenju. (Samardžija, 2012: 11) Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca proglašeno je 1. prosinca 1918. godine, a ubrzo nakon toga hrvatski se jezik našao u posve novim nepovoljnim političkim, društvenim i jezičnim prilikama i kušnjama.

Već se i ranije javljaju ideje o ujedinjenju jezika i pisma kod Srba i Hrvata i to tako da Hrvati napuste (i)jekavicu i prihvate ekavicu, a Srbi bi prihvatili latinicu, o čemu je progovorio još 1913. Jovan Skerlić.¹ On donosi argumente za svoje ideje:

1. "Brojem veći i kulturom jači deo srpsko-hrvatskog naroda govori istočnim narečjem.
2. Ekavsko je narečje bilo književno narečje i ranije i danas.
3. Istočno narečje je prostije, jednostavnije, lakše; njime bez ikakvih teškoća mogu pisati i jekavci i ikavci.
4. Istočno narečje najzgodnije je za poeziju.
5. Istočno narečje je ekspanzivno, ono ima silu stvari uza se, ono samo sobom pobeđuje i potiskuje južno narečje." (Samardžija, 2012: 18)

Pitanje jezika i pisma postaje sve aktualnije te je 21. prosinca 1918. proglašena ravnopravnost latinice i ćirilice na cijelom državnom području. Međutim, to je samo otvorilo novi niz pitanja i polemika. Prijedlozi o hrvatsko-srpskoj jezično-slovopisnoj unifikaciji bili su usmjereni na ćirilizaciju: Hrvati bi trebali prihvatiti ćirilicu u Crkvi, a u Srba ona ostaje u Crkvi kao i prije, dok bi se latinica prihvatila na cijelom području državnog i kulturnog života. Bilo je, dakle, očigledno da se ćirilica htjela nametnuti, a latinica potisnuti na manje važnu poziciju, a time su sve više jačali otpori protiv ćirilskog pisma što će biti i predmetom mnogobrojnih rasprava u sljedećih nekoliko desetljeća.

Blaž Jurišić u svojoj raspravi *Ekavski govor najmladjih* objedinjuje misli o jugoslavenskom narodnom jedinstvu tvrdeći da će se "potpuno književno jedinstvo postići onda, kad svi Hrvati, Srbi i Slovenci budu pisali jednim narečjem, i to štokavskim (sa oba njegova književna podnarečja, ekavskim i ijekavskim), a jednim pismom, i to latinicom." (Samardžija, 2012: 39) Jurišić pritom iznosi i negativno stajalište o nekim ekavskim riječima kao: *opšti, vaspitanje, vaskrsenje, svešten, svirep, oveštati* itd. tvrdeći da su one nerazumljive.

Za promjene u općem hrvatskom leksiku od iznimne je važnosti bio osnutak centralizirane državne službe za prikupljanje vijesti iz inozemstva u za to ovlaštenoj državnoj novinskoj agenciji *Avala* u Beogradu u kojoj su vijesti prevođene na srpski i obrađivane te potom slane novinskim i

¹ Jovan Skerlić, srpski političar i profesor, održao je predavanje "Istočno ili južno narečje" 4. studenog 1913. u Beogradu izlozivši svoje ideje o ujedinjenju Srba i Hrvata u jeziku i pismu.

drugim uredništvima unutar države. Problem su predstavljala službena priopćenja kraljevskog dvora i vlade koja su u novinama i na radiju objavljivana u izvornom obliku pa su se tako i u hrvatskim novinama brzo proširili leksemi uobičajeni u srpskim političkim krugovima: *bezb(j)ednost, d(j)ejstvo, hartija, ostrvo, podozrenje, prismotra, spoljašnji, staratelj, starateljstvo, zvaničan, zvaničnik...*

U hrvatski je jezik prispio i velik broj značenjskih posuđenica - novih značenja postojećih hrvatskih leksema, npr: *bavljenje, čas, gas, kolovoz, mapa, obrt, pokrov, rešen, sredina, ugao, značaj...* (Samardžija, 1998: 180) Već početkom prosinca 1918. iz službene je upotrebe istisnuto hrvatsko vojno nazivlje pa se sve rjeđe susreću hrvatski leksemi kao *bojnik, časnik, desetnik, koračnica, mimohod, mirozov, novačiti, novak, ophodnja, satnija, stupati, vojarna* te se umjesto njih sve češće počinju upotrebljavati slabo ili malo poznati leksemi *bataljon, major, oficir, desetar, marš, defile, regrutovati, patrola, raport, četa, maršovati, kasarna...*

2.1. Nepovoljne prilike za hrvatski jezik

Vidovdanskim ustavom donesenim 28. lipnja 1921. utemeljena je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Službenim je jezikom proglašen srpsko-hrvatsko-slovenački. Tad je započelo desetljeće i pol (otprilike do sredine tridesetih godina) izrazito snažne centralizacije. Time je u Hrvatskoj postalo službenim praktički sve srpsko ustavnopravno nazivlje, npr: *čivčija, drugostepeni, krivični, nadležstvo, neprikosnoven, osvedočenje, preduzeće, rasturač, sopstveni, sudija, trpeljivost, vaspitanje, verozakon* i mnoge druge.

Godine 1925. Odbor za učenje i čišćenje hrvatskog jezika pokrenuo je u Zagrebu "list za praktično učenje, popravlanje i čišćenje hrvatskog jezika" pod naslovom *Govori i piši hrvatski, kako treba* gdje su objavljivani članci i prilozi različitih autora iz prošlosti jezika, ali i praktične pouke i jezični savjeti. U to je doba na snazi *Pravopis hrvatskoga ili srpskog jezika* Dragutina Boranića iz 1921., a to je zapravo bila neznatno prepravljena inačica Brozova pravopisa. 1926. Aleksandar Belić dobio je zadatak da pripremi osnovu za dogovorni pravopis, a potom je 1927. je osnovan odbor sa zadatkom da ukloni razlike između Boranićeva i Belićeva pravopisa. Nakon atentata na zastupnike

HSS-a i u beogradskoj skupštini 20. lipnja 1928. i smrti Stjepana Radića, u hrvatskoj pisanoj praksi supostoje tri pravopisa: tradicionalni, pretežito morfonološki i dva fonološka.

Tridesete godine donose novi naziv države - Kraljevina Jugoslavija i novi banovinski regionalni ustroj. Književna, botanička, higijenska terminologija pridružile su se "dogovornom pravopisu" u unifikacijskim nastojanjima. U časopisu *Naš jezik* vrlo je stručno razrađivana ideja o jedinstvenom jeziku tako što je sve ono što joj je proturječilo (hrvatske jezične, posebno leksičke posebnosti) bilo proglašavano nepravilnim. U to vrijeme niz hrvatskih autora brine o jezičnoj kulturi i čistoći svojim člancima u kojima donose argumentirane savjete i preporuke te je sve očitije nastojanje oko hrvatskih jezičnih posebnosti.

Druga polovica tridesetih godina donosi utemeljenje Društva za hrvatski jezik osnovanog 16. svibnja 1936. s glavnim urednikom Stjepanom Ivšićem, a njegova je svrha bila "njegovanje hrvatskog jezika, tj. unapređivanje, čuvanje njegova duha i nastojanje oko pravilne upotrebe na svim područjima govora i pisanja." ("Hrvatski jezik", I., 29) Časopis *Hrvatski jezik* izlazio je samo godinu dana, ali u njemu su bili objavljeni važni stručni radovi što je izazvalo brojne pozitivne reakcije u široj javnosti. Ipak, pokretanje časopisa i osnutak Društva izazvalo je i otvorene kritike općeg hrvatskog i srpskog kulturnog, političkog i jezičnog jedinstva.

Uredbom o banovini Hrvatskoj iz 26. kolovoza 1939. određeno je da se u široj javnoj upotrebi primijeni pravopis koji se koristio do 1929. Rad Društva Hrvatski jezik zamijenio je Pokret za hrvatski književni jezik u okviru kojega su Kruno Krstić i Petar Guberina 1940. napisali znakovitu knjigu *Razlike između hrvatskog i srpskog književnog jezika*, što je potaknulo i nova neslaganja u jezikoslovnim krugovima. (Samardžija, 2006: 17)

3. Jezični purizam u Hrvata

Govoreći o jezičnom purizmu, Katičić navodi da "sam pojam kulture kojega jezika uključuje i brigu oko njegove čistoće, podrazumijeva pomnju pri govorenju i pisanju. Pri izgrađivanju jezičnog standarda svaka se zajednica mora opredijeliti prema purizmu. Kakvo će biti to opredjeljenje zavisi od mnogih činilaca, i to od čisto unutrašnjih, jezičnih, i od vanjskih, povijesnih i društvenih. Čistunstvo se zamišlja kao alergija na posuđenice." (...) (Katičić, 1992: 55) Čistunstvo uključuje vrlo izrazitu odbojnost prema svim kovanicama, neobičnijim riječima i prema tvorbama kojih razumijevanje traži stanovit jezikoslovan napor.

Jezični purizam u našoj povijesti ima dugu tradiciju pa se tako mogu naći brojni radovi koji svjedoče o tome. Purizam posebno dolazi do izražaja u 20. stoljeću, a očituje se djelima Tome Mretića, Vatroslava Rožića i Nikole Andrića. Shvaćanja jezičnog purizma onodobnih jezikoslovaca dosta su različita pa se tako purizam koji su zagovarali hrvatski vukovci, koji su jezičnu čistoću pojedine riječi određivali prema pripadanju ili nepripadanju narodnomu jeziku - štokavskom dijalektu, može nazvati *štokavskim purizmom*, a on je bio različit od ideja koje u svom savjetniku iznose Kruno Krstić i Petar Guberina.

Povijest se hrvatskog jezika dijeli u dva razdoblja: *predstandardno*, koje traje od prvih početaka pismenosti na hrvatskom jeziku do polovice 18. stoljeća, i *standardno*, koje počinje u drugoj polovici 18. stoljeća i neprekinuto traje do danas. Samardžija napominje da se ta dva razdoblja povijesti hrvatskog jezika razlikuju po mnogim značajkama: po trajanju, problemima koji su se u njima pojavili, po načinu rješavanja tih situacija te rješenjima. (Samardžija, 2004: 196) U oba razdoblja prisutan je purizam ili čistunstvo kao jedna od konstanti hrvatskog jezika. Razlikuju se *implicitni ili praktični* purizam predstandardnoga razdoblja te *eksplicitni ili teoretski purizam* standardnog razdoblja. U vrijeme NDH prvi je i dosada jedini put postojao *institucionalni (službeni) jezični purizam* u Hrvatskoj.

4. Hrvatski jezik u vrijeme NDH

Hrvatski se jezik purizmom branio od opasnosti koje su mu prijetile kroz stoljeća neprilika i nametanja drugih jezika. U tim borbama, jezičnim, ali i političkim i kulturnim koje su ga pratile, najveća je opasnost bila ta da posuđenice uđu u hrvatski jezik te tako opterete sva jezikoslovne grane, a osobito leksik.

Nastankom Nezavisne Države Hrvatske krenulo je novo značajno razdoblje za hrvatski jezik. Onodobna je ustaška vlast koristila, između ostaloga, i jezik kako bi učvrstila svoja ideološka stajališta pa iz toga proizlazi uspješnost toga razdoblja za materinji jezik. Vrlo brzo nakon proglašenja NDH ustaška se vlast počela baviti pitanjem jezika te se ubrzo mogu pronaći mnoge odredbe, propisi i naredbe koje upućuju na način rješavanja brojnih jezičnih pitanja. Valja napomenuti da je već u prvih šest mjeseci nove države nastao dug niz tih zakonskih odredbi i pravila što znači da se na jeziku zaista žurno radilo.

Na čelu Nezavisne Države Hrvatske bio je Ante Pavelić koji je u svojem govoru na sjednici sabora NDH u veljači 1942. rekao da "nikada kroz stoljeća hrvatski narod na svome jeziku nije toliko pretrpio koliko ove dvadeset i tri godine jer su u to vrijeme najprostije, najgrdje, najgadnije balkanske rieči postale sastavnim dielom hrvatskoga jezika. Zbog toga je naš liepi jezik, naš zvučni jezik, naš kulturni jezik, u pravom smislu rieči gospodski jezik postao običnim žargonom u kojemu smet ljudskoga društva u noćnim kavanama razgovara." (Samardžija, 1993: 14) Pavelić nakon toga napominje i da je izdao **Zakonsku odredbu o imenu i čistoći hrvatskoga jezika** kako bi se na tom problemu što sustavnije i brže radilo. Međutim, ta problematika nije bila jednostavna te je očito da je ona najviše bila predmetom bavljenja u početku, do jeseni 1942. kada se može pronaći velik broj radova posvećenih upravo tome, dok kasnije taj entuzijazam lagano opada, kao i broj članaka, rasprava i knjiga.

Očigledno je bilo da je hrvatsko jezično pitanje prožeto snažnom politizacijom ustaške vlasti. Dok su se političari bavili tim pitanjem sa svojega stajališta, s druge su strane stajali jezikoslovci koji su se istinski bavili isključivo jezikom sa stručne strane. Ta dva pristupa većinom nisu uvažavala međusobna mišljenja pa su se ponekad i namjerno zanemarivala, odnosno stručnjaci nisu dobivali pravu potporu od države.

Prva zakonska odredba koja se ticala jezika bila je **Zakonska odredba o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za jezik** iz 28. travnja 1941., a njome se određivalo da će Hrvatski državni ured za jezik (HDUJ) djelovati u okviru Ministarstva bogoštovlja i nastave te da će u vezi s Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti i s Hrvatskim sveučilištem. U drugom članku odredbe upućuje se na to da HDUJ rješava sva jezična pitanja na području Nezavisne Države Hrvatske. Nakon raznih ideja o izboru ravnatelja, na tu je poziciju postavljen dr. Blaž Jurišić. Dužnosti Hrvatskog državnog ureda za jezik bile su:

1. potpun nadzor nad hrvatskim jezikom u javnoj usmenoj i pisanoj uporabi (tisak, javni natpisi, kazalište, radio) i jezično savjetodavstvo ;
2. skrb o izradbi osnovnih udžbenika i priručnika hrvatskog jezika (pravopis, gramatika, rječnik, terminologije);
3. jezična suradnja sa zakonodavnim i izvršnim državnim i samoupravnim tijelima prilikom sastavljanja nacrtu zakona, odredaba i naredaba;
4. "jezična promičba". (Samardžija, 1993: 17)

Zadnja odredba, "jezična promičba", širena je usmeno i pismeno. Usmena, tj. govorna "jezična promičba" širila se putem zagrebačke radiostanice već 8. svibnja 1941. kada je počelo emitiranje emisije *Za hrvatski jezik*. Predmet bavljenja emisije bili su prilozi članova HDUJ-a, a tematski su bili okupirani pravopisom i jezičnim savjetodavstvom. Očekivano, posebna je pozornost u okviru savjetodavstva posvećena razlikama između hrvatskoga i srpskog jezika.

Pisana "jezična promičba" ostvarivana je nizom kratkih bilježaka o određenom jezičnom ili pravopisnom problemu, a Hrvatski je državni ured za jezik na njih odgovarao na zahtjev pojedinca ili ustanove. U početku su savjeti bili opširniji i potpisani inicijalima, a s vremenom su postajali sažetiji i nepotpisani. Bili su objavljivani od lipnja 1941. do rujna 1944. te su u to vrijeme donijele preko 260 jezičnih i pravopisnih savjeta, odnosno bilježaka. Većina je bilježaka ustrojena tako da iza primjera pogrešne uporabe određene riječi ili oblika stoji kratko stručno objašnjenje tog

problema. Gledajući riječi koje su ocijenjene kao ispravne, iz današnjeg se pogleda ne može jasno prosuditi po kojem su kriteriju one izabrane, je li po čestotnosti ili po nekom drugom kriteriju.

U okviru Hrvatskog državnog ureda za jezik uređena je gramatika tako što je prerađeno izdanje *Hrvatske slovnice za srednje i stručne škole* Josipa Florschütza uoči početka školske godine 1943./1944. Radilo se, prema postavljenom zadatku HDUJ-a, i na rječniku - "velikom rječniku suvremenog hrvatskog jezika", ali on nije završen iz nepoznatih razloga, možda upravo zbog brojnih dvojbi treba li biti čist po hrvatskim izvorima ili treba unositi i strane riječi te zbog sveobuhvatnosti posla oko izrade takvog jednojezičnika. Nakon prvotne zbrke i pravopisnog nesklada, pred sam se kraj ustaške vlasti 1944./45. pojavio *Hrvatski pravopis* morfonološke naravi, najopsežniji hrvatski pravopis dotada, ali je i on naišao na neprihvatanje.

Što se tiče službenog pisma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, to je pitanje riješeno *Zakonskom odredbom o zabrani ćirilice* na cijelom državnom području.

5. Jezično savjetništvo u 20. stoljeću

Vlasta Rišner u svom radu govori o **četirima razdobljima jezičnog savjetništva** (Rišner, 2006: 370.) Prvo je razdoblje, dakle, početak dvadesetog stoljeća kojega obilježava štokavski purizam, dok se za drugo razdoblje jezičnog savjetništva uzima 1939. godina, značajna zbog tiskanja *Jezičnog i stilističkog savjetnika* Marka Soljačića, djela koje nije pobudilo toliku pozornost kao Krstićev i Guberinin savjetnik *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. Brojni jezični savjeti toga doba proizlazili su iz novina i javnih glasila, a autori su ponekad ostajali anonimni. Upravo zbog naravi jezičnog purizma i odbojnosti prema srpskim riječima, posebno je zanimljivo drugo razdoblje jezičnog savjetništva koje i jest predmet opisa ovoga rada.

Drugo razdoblje završava s 1944. godinom i polaganim raspadom Nezavisne Države Hrvatske, a stvaranje nove Jugoslavije 1945. nije bilo plodno tlo za nastavak širenja jezičnih savjeta. Treće pak razdoblje jezičnog savjetništva počinje 1964. godinom i izlaskom iznimno značajnog djela Ljudevita Jonkea *Književni jezik u teoriji i praksi*. Slavko Pavešić je 1971. objavio drugo važno djelo toga doba – *Jezični savjetnik s gramatikom*.

Krajem trećeg razdoblja smatra se 1989. godina jer već sljedeće, 1990., izlaze savjetnici Stjepka Težaka i Stjepana Babića koji obilježavaju čitavo četvrto razdoblje jezičnog savjetništva. Osim dvojice najznamenitijih, valja spomenuti i druge savjetodavce poput Karla Kosora te Radovana Vidovića. Sam kraj dvadesetog stoljeća i dalje je obilježen radom na razlikovnom odnosu srpskoga i hrvatskog jezika, i to savjetnicima i rječnicima, ali se javljaju i puristička nastojanja za izbjegavanjem anglizama.

6. Drugo razdoblje jezičnoga savjetništva (1939-1944): vrijeme odbojnosti prema srbizmima

Čitavo je drugo razdoblje jezičnog savjetništva obilježeno opisivanjem i razgraničavanjem odnosa hrvatskog i srpskog jezika. Temeljno djelo tog razdoblja jest knjiga Petra Guberine i Krune Krstića *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* iz 1940. godine.

Uz *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, drugom razdoblju jezičnoga savjetništva, koje traje od 1940. do 1944. godine, pripadaju savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik nastali u doba NDH. Ti su savjeti objavljeni u različitim novinama, a ne unutar savjetnika.

Objavljen je dvjesto devedeset jedan savjet, od kojih je najviše leksičkih, ali ima i tvorbenih, morfoloških i sintaktičkih i pravopisnih uputa. Upravo ti pravopisni savjeti pokazuju i onodobnu neriješenost (dvostrukost) hrvatske pravopisne norme. Puristički se savjeti iz vremena NDH razlikuju po autorstvu, u rasponu od jezičnih diletanata preko jezičnih stručnjaka i stručnih ustanova do političkih tijela, ali i po stupnju svoje obaveznosti, u rasponu od preporuka do naredbi. (Samardžija, 1993a: 13) Prema tome, moguće je razlikovati tri vrste savjeta:

1. neslužbeni autorski savjeti
2. politički dirigirani savjeti
3. službeni stručni savjeti

Od dvjesto devedeset jednog jezičnog savjeta najviše je leksičkih, oko sto pedeset, ali ima i tvorbenih, morfoloških, fonoloških, pravopisnih te sintaktičkih.

6.1. Neslužbeni autorski savjeti

Neslužbeni su se autorski savjeti mogli prepoznati po tome što su potpisani, a razlikovali su se po tome je li im autor jezični stručnjak ili jezični amater. Znatno su rjeđi savjeti jezičnih amatera, oni se pojavljuju samo na početku i pri kraju ustaške vlasti i svega ih je nekoliko. Oni su u pravilu neobvezatni. Tu pripadaju razni članci potpisani samo inicijalima, npr. članak *Uklanjanje srbizama iz hrvatskog jezika u sudovima NDH*. Savjeti ove vrste bili su brojni naročito na početku nove države. Najčešće se pisalo o posuđenicama u hrvatskom jeziku i načinima njihove zamjene - o internacionalizmima, turcizmima i o srbizmima. Poseban su izazov predstavljali srbizmi i mnogi su ih pokušali zamijeniti ili ukloniti. Savjetodavstvo se usmjerilo i na problem pravopisa – umjesto fonološkog, htio se uvesti morfonološki ("korienski") pa je nakon pravopisne zbrke 1942. objavljen pravopisni priručnik *Koriensko pisanje*, što je polučilo daljnja kolebanja.

6.2. Politički dirigitirani savjeti

Zahtjevi politički dirigitirana purizma najčešće su iznošeni u zakonima s područja jezika, o čemu govori i ova odredba: "Hrvatski je jezik javno dobro hrvatskog naroda pa ga nitko ne smije izkrivljivati niti nagrđivati. Stoga je zabranjeno u izgovoru i u pisanju upotrebljavati rieči, koje ne odgovaraju duhu hrvatskog jezik, a u pravilu rieči tuđice, posuđene iz drugih pa i sličnih jezika." (Samardžija, 1993a: 15)

Osim u zakonima, politika se očitovala i u *ideološkim člancima*. Oni su objavljavani u novinama, najčešće su bili nepotpisani, a ticali su se nekog događaja ili akcije. Politički dirigitirani purizam najviše je došao do izražaja brošuroum *Za pravilnost i čistoću hrvatskoga jezika* iz 1945. u kojoj se mogu pronaći već spominjani problem kao nesigurnosti u sklonidbi imenica, zamjenica, pridjeva, razlika između instrumentala sredstva i instrumentala društva itd.

6.3. Službeni stručni savjeti

Za davanje službenih stručnih savjeta bio je u NDH ovlašten Hrvatski državni ured za jezik osnovan 28. travnja 1941. Jezične se bilješke HDUJ-a pojavljuju u novinama od polovice lipnja 1941. do ljeta 1944. u novinama kao *Hrvatski narod* i *Nova Hrvatska*. Bili su to kraći popisi riječi iz administrativnog stila karakterističnih za srpski jezik za koje su predlagane hrvatske zamjene. Brojčano ih je bilo nešto manje od tristo. Savjete Hrvatskog državnog ureda za jezik karakterizirali su oprez prema novotvorenicama, uvažavanje purističke tradicije i umjerenost, što je bilo neobično s obzirom na tadašnju politiku.

Ipak, unatoč dobrim savjetima i namjerama savjetodavaca, znalo se dogoditi da se neki savjeti daju prebrzo i izazovu nejasnoće, kao npr. savjet u vezi s riječju *radnja*: "S *radnjom* možemo biti brzo gotovi. Ta nam je riječ došla iz Beograda i znači svašta: trgovina i obrt, i pogon i poduzeće, i posao i tvrtka, i radionica i poslovnica i – tko zna što još. Riječ *radnja* u svim tim značenjima treba već jednom ukloniti iz hrvatskih novina i s natpisa hrvatskih trgovina". (Samardžija, 1993a: 26) S tim se stavom slažu i Krstić i Guberina u *Razlikama između hrvatskog i srpskog književnog jezika* navodeći uz riječ *radnja* sve ono što ona podrazumijeva uza se: 1. rad, 2. trgovina, dućan, 3. radionica. (Krstić, Guberina, 1940:174)

7. Jezični savjeti

U daljnjem će tijeku rada biti izdvojeni jezični savjeti Hrvatskog državnog ureda za jezik, a neki će od njih biti uspoređeni sa suvremenim jezičnim savjetima, ali i s onima iz prijašnjeg razdoblja jezičnog savjetništva, tj. prvog razdoblja. Izdvojeni će biti oni najzanimljiviji i najreprezentativniji.

Hrvatski državni ured za jezik priopćuje: *Ne upotrebljavaj ove riječi i izraze (lijevo), nego ih zamijeni hrvatskima (desno):*

ishrana – prehrana

nadmetanje – natječaj, jeftimba

spisak – popis, iskaz

značka – znak, oznaka

italijanski – talijanski

poreski – porezni

pretstojnik – predstojnik

ubistvo – ubojstvo

blagovremeno – pravodobno

krunisanje – krunidba

Makedonija – Macedonija

sa lica – s lica

sljedeća **dokumenta** – dokumenti, isprave

u etapovima – u etapama

uputstvo – uputa, naputak

ženijalan – genijalan

nauka – znanost

slovenački – slovenski

zadovoljavajuće rješenje – odluka koja zadovoljava

hitno – žurno

unapređenje – promaknuće

lice – osoba

Usporedbe radi, Maretić u svojem savjetniku iz 1924. navodi uz riječ *ubojstvo* i *ubistvo* te napominje da se riječ *ubojstvo* "može i danas podnijeti." (Maretić, 1924: 160) Budući da je riječ *ubojstvo* u skladu s normom sadašnjeg standardnog hrvatskog jezika, tako stoji i u *Hrvatskom jezičnom savjetniku* prema kojemu se sve riječi kao *ubica*, *ubičin*, *ubiće* upućuju na *ubojica*, *ubojičin*, *ubojstvo*. (Barić i dr., 1999: 1489)

Hrvatski jezični savjetnik upućuje na riječ *osoba* umjesto *lice* kao i savjetodavstvo NDH, dok je u Maretića drukčije: u njegovom savjetniku stoji *lični*, *ličnost* te se uz to navodi da potječu od njemačkih riječi. (Maretić, 1929: 50)

7.1. Leksički savjeti

Leksičkih je savjeta bilo najviše, a jedna od prvih zakonskih odredbi iz vremena NDH kojom se barem dijelom regulirala jezična problematika bila je *Zakonska odredba o izricanju osuda, o nazivima sudova i o upotrebi čistog hrvatskog jezika kod sudova* te ona određuje: "Svi suci i sve stranke imaju upotrebljavati usmeno i u svojim pismenim sastavcima čisti hrvatski jezik, bez obzira na zakonske stručne izraze. Tudjice se imaju izbjegavati i svagdje, gdje god je to moguće, zamjenjivati hrvatskim narodnim izrazima." (Samardžija, 1993: 46) Bilo je zabranjeno u izgovoru i pisanju upotrebljavati tuđice i posuđenice iz drugih pa i sličnih jezika. Iznimka su bile riječi koje su već zadobile posebno značenje i koje se teško mogu zamijeniti domaćim riječima.

Riječi kojima su zamjenjivane nepoželjne mogu se leksikološki razvrstati u četiri skupine:

1. Najčešće su bile **prevedenice**, a njima su kao uzorak služili internacionalizmi ili njemačke tvorenice, kao npr. internacionalizam *turist* bio je uzorak za prevedenicu *putničar* ili *automobil* za *samovoz*. Prema njemačkom *Rundfunk* nastao je *krugoval*, *svjetlopis* prema *Lichtsband*, *strovalnik* prema *Sturzkampfflugzeug*, *cestovna željeznica* prema *Strassenbahn* i dr.

2. **Stvaranje novih riječi** bio je najpoznatiji i najmrskiji način nadomještavanja neželjenih riječi. Njihov broj nije tako velik kao što se prvotno mislilo. Toj skupini riječi pripadaju *lovornik, munjovoz, pokusnik, požidoviti, trbušar...*
Česte su bile tvorenice s prefiksom *do-*, npr. *dočasnik, doglavnik, dopredsjednik, dopukovnik, dosavjetnik* te s prefiksom *vele-* (velefilm, veleigralište, veleobrt) i *nad-* (nadporučnik, nadpovjerenstvo, nadpregled).
3. Među purističkim postupcima zamjenjivanja tuđica bio je i **povratak u prošlost**. Tim načinom su se u aktivni leksik pokušale vratiti riječi koje su potiskivane iz javne upotrebe i tako prelazile u pasivni leksik. Bili su to poglavito vojni i politički nazivi potiskivani za vrijeme Kraljevine SHS. Te su riječi novijim generacijama bile slabo poznate ili potpuno nepoznate pa nije čudno što su doživljavane kao nove. Tu pripadaju riječi kojima se nastojalo ponovno udahnuti život, kao npr. već spomenuta Šulekova riječ *mirisnica* (parfumerija).
4. Posljednji puristički postupak primjenjivan u vrijeme NDH jest **terminologizacija** brojnih riječi s područja općeg hrvatskog leksika koje su se kasnije, poslije terminologiziranja, često pojavljivale u jeziku, ali gotovo isključivo u novom značenju. Riječ *stožer* stara je hrvatska riječ potvrđena još u 15. stoljeću, a značila je *jak kolac, stup*. Ipak, za vrijeme ustaške vlasti jedva da je se moglo naći u tom značenju. Tada je to bila samo *ustrojstvena ustanova* ustaškog pokreta.

U purističke zahvate na području jezika počele su se upuštati brojne nestručne osobe, a budući da su sva ta nastojanja bila politički dirigirana, prvi se puristički val ne bi mogao nazvati uspješnim. Sva su jezična rješenja bez obzira na jezičnu kakvoću i bez stručne provjere odmah bila nametana jeziku te preko noći postajala obvezna. Među takvim primjerima se mogu naći i riječi kao *promičba* koju je istisnula riječ **propaganda**, *samovoz* je zamijenio auto(mobil), *munjovoz* umjesto tramvaj, umjesto radija slušao se *krugoval* i sl.

Osim njih, postojale su i mnoge druge novotvorenice iz vremena NDH koje su izazivale čuđenje, a to neke od njih su: *brodopratnja* (konvoj), *brojbita* (statistika), *brzoglas* (telefon), *brzovav*

(telegraf), *jaružar* (buldožer), *jeftinba* (licitacija), *narodoznanstvo* (etnologija), *navjera* (kredit), *putničarstvo* (turizam), *slikokaz* (kino), *slikopis* (film), *šakanje* (boks), *tvorivo* (materijal), *zemljomjerstvo* (geometrija) i mnoge druge. Analizom više rječnika došlo se do rezultata o zastupljenosti tih riječi, piše Samardžija, a zanimljiv je podatak da se dvadesetak riječi uopće ne može potvrditi ni jednim rječnikom. To su bile: *brzoglas*, *društvovan*, *došaptavač*, *koturaštvo*, *munjostroj*, *munjovoz*, *munjovozar*, *navjera*, *potrgovljenje*, *potvarenje*, *preklietka*, *preseljeničstvo*, *putničar*, *putničarstvo*, *samovozar*, *sreditba*, *veleigralište*, *velenapadaj*, *veleobrt* i *zaniman*. (Samardžija, 1993: 60) Taj niz riječi svjedoči o karakteru tadašnje jezične politike i potvrđuje težnju za "čišćenjem hrvatskog jezika" od svih tuđica i to nametanjem katkad novih i bespotrebnih riječi.

Riječ *milozvuk* pojavila se tada u značenju *melodija*, a endehaški je savjetodavci opravdavaju prisutnošću u starijim rječnicima, "počevši od Filipovića". (Samardžija, 1993a: 85) Napominju i da za pojam *melodija* imaju već dugo dobru riječ, a to je *napjev* koju također potvrđuju mnogim rječnicima.

Sudbina riječi *mirisnica* posebno je zanimljiva zbog odbojnosti i ironičnosti koju su ljudi osjećali spram nje. Ta je riječ uvedena, odnosno nametnuta 1941. godine u značenju *parfumerija*. HDUJ navodi da za tuđu riječ *parfumerija* imamo dobru zamjenu u rječniku Della Belle i Broz-Ivekovićevu rječniku, a to je riječ *mirisnica*. Tumače ju kao "dućan, gdje se prodaju mirisi, mirisne stvari." (Samardžija, 1993a: 120) Napominju da je to izvedenica od imenice *miris* koja je nastala od glagola *mirisati*. *Mirisati* je glagol grčkog podrijetla, ali ga je hrvatski jezik usvojio pa su ga smatrali posuđenicom, a ne tuđicom. Tako opravdavaju i *mirisnicu* smatrajući da ona nije tuđica te da se oživljavanjem dobila pametna i korisna riječ. U to vrijeme kada je ponovno uvedena, riječ *mirisnica* bila je zapravo zastarjela i potpuno nepoznata pa je u javnosti ona izazivala odbojnost jer se činila upravo smiješnom, kao i mnoge druge riječi koje je nametnula ustaška vlast.

Na upit jedne državne ustanove o riječi *materijal* Ured za jezik odgovorio je da se ta riječ još uvijek može upotrebljavati onda kada hrvatski izrazi ne bi na tom mjestu odgovarali. Materijal se može zamijeniti hrvatskim izrazima *gradivo*, *građa*, a od tih imenica tvoreni su pridjevi *gradivni*, *građevni*.

Nešto kasnije pojavilo se pitanje "zašto više nitko ne upotrebljava riječ *gradivo*, nego svi koriste izraz *tvorivo*?" (Samardžija, 1993a: 133) Tako se govori o *tvorivu za gradnju kuće*, a najbolja i najprirodnija bi riječ zapravo bila upravo riječ *građa*. *Tvorivo* se može koristiti u slučajevima gdje

ne pristaju izrazi *građa* ili *gradivo*, a ondje ne pristaje *tvorivo*, valja upotrijebiti tuđicu *materijal*, objašnjava HDUJ koji se poziva na Zakonsku odredbu o jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu. "Iznimno se mogu upotrebljavati riječi koje su zadobile posebno značenje, te se mogu samo teško ili nikako nadomjestiti novim riečima", stoji u odredbi. *Tvorivo* nije bila nova riječ, a njezina se potvrda mogla naći u Šulekovu rječniku iz 1860. godine i to na prvom mjestu uz *gradivo* i *građu*.

Jedna od brojnih dvojbi bila je između riječi *tisak* i *štampa* pa HDUJ navodi koju je bolje upotrebljavati i u kojim prilikama: "Riječi stranog podrijetla: *štampati*, *štampa*, *štamparija* odavno se već izbjegavaju u hrvatskom jeziku i zamjenjuju hrvatskim: *tisak*, *tiskati*, *tiskara*, *tiskarnica*. Ali riječ *tisak* znači njem. Druck, npr. *tisak Hrvatske narodne tiskare*. Može se govoriti i o lijepom ili skupom tisku neke knjige." (Samardžija, 1993a: 22) *Hrvatski jezični savjetnik* sve riječi toga korijena također upućuje na hrvatske inačice: *štambilj* > *žig*, *pečat*; *štampa*, *-e* > *tisak*; *štampač* > *pisač*; *štampar* > *tiskar*; *štamparija* > *tiskara*. I Maretić daje prvenstvo riječi *tisak*: "tisak, Druck, t.j. štampa, može podnijeti. Tiskara. tiskarna, tiskarnica, t.j. štamparija – prva i treća riječ mogu podnijeti, druga nije dobra." (Maretić, 1924: 155) Krstić i Guberina u *Razlikama* pokazuju isto mišljenje.

U *Hrvatskom jezičnom savjetniku* stoji kako je bolje upotrijebiti riječ *unapređenje* umjesto *promaknuće* što je bio i savjet Hrvatskog državnog ureda za jezik, dok je Maretićev stav bio da je "bolje: pomaći, pomaknuće, a nije rđavo ni: unaprijediti, unapređenje." (Maretić, 1924:115)

Oko riječi *pivo* ili *piva* također su postojale nedoumice, pa tako HDUJ piše: "U Zagrebu ćemo čuti vrlo često *idemo na pivu* ili *plaćam tri pive*. U Akademijinom rječniku nalazimo oba oblika: *pivo* i *piva*. Te riječi imaju ponajprije značenje riječi napitak. U tom značenju dolazi oblik *piva* kao imenica ženskog roda samo u Stulićevu rječniku. Inače u značenju izraza napitak dolazi riječ *pivo* samo u srednjem rodu. U sadašnjem je hrvatskom književnom jeziku, pa i u velikom dijelu narodnog govora potpuno prevladala riječ *pivo* u srednjem rodu, i stoga je valja tako i pisati." (Samardžija, 1993a: 26) I suvremeni *Hrvatski jezični savjetnik* to ponavlja te u njemu stoji da umjesto riječi *piva* valja upotrijebiti *pivo*, a s time se slaže i Maretić u svom savjetniku.

Glagoli *obnoviti* i *ponoviti* izazivali su pomutnju. Da bi se izbjegla zbrka u izražavanju, Hrvatski državni ured za jezik određuje: "Prema običaju koji već dugo vlada u hrvatskom jeziku, glagol *obnoviti* upotrebljavat će se u značenju *učiniti nešto novim*, dok će se glagol *ponoviti* kao i

dosad pisati u značenju *po drugi put učiniti*. " (Samardžija, 1993a: 34) Sadašnji standarni jezik nema tih dvojbi, jasno su razgraničena ta dva značenja.

Značajka purizma u vrijeme NDH još uoči rata bila je jasna težnja za uklanjanjem srpskih jezičnih značajki iz hrvatskog jezika pa je Kruno Krstić te zahtjeve izrekao svojim člankom *Čistoća i preporod jezika* u kojem stoji: "Glavni posao čišćenja morat će se izvršiti u dva područja: u području srpskog nanosa i u području pravih tuđica, koje nisu hrvatske ni po korjenu." (Samardžija, 1993: 118)

Srbizme je, dakle, valjalo izbaciti pod svaku cijenu, a budući da je srbizama u hrvatskom jeziku bilo puno, savjeti HDUJ-a uvelike su usredotočeni na taj problem. Takva je i riječ **vještački**. Za srbizam *vještački* postoji u hrvatskom jeziku riječ *umjetni*, što svakako treba razlikovati od *umjetnički* (*künstlerich*). *Vješt*, *vještina* i *vještak* dobre su hrvatske riječi, a *vještački* u hrvatskom znači ono što pripada vještaku ili se odnosi na vještaka. U primjeru *vještačka versailleska tvorevina* misli se na *umjetnu tvorevinu*.

Izraz **izvinite** ruskog je podrijetla, a u hrvatskim se izvorima može pronaći primjer *izvinjenje*. Ta riječ nije kod Hrvata nikada bila u općoj upotrebi, ali su je mlađi naraštaji smatrali otmjenom kao francusku *pardon*. HDUJ govori da su obje riječi nepotrebne jer imamo lijep hrvatski izraz *oprostite*. (Samardžija, 1993a: 91) Umjesto npr. *ja sam se izvinio* Hrvati govore *ja sam se ispričao*. *Izvinjenje* je nama *izprika*, prema potrebi i *opravdanje*.

Maretić u *Hrvatskom ili srpskom jezičnom savjetniku* za riječ **saobraćaj** kaže da se javlja najprije kod Šuleka kao *saobraštaj* te da se ne zna odakle je tu riječ načinio. (Maretić, 1924: 129) On predlaže da bi bilo bolje reći *općenje*, *snošaj* (npr. *trgovački diplomatski snošaji*). Šulek tom riječju prevodi njemačku riječ *Verkehr*, i to na trećem mjestu, uz *promet* i *obćenje*. (Samardžija, 1993a: 95) Srbi su tu riječ preuzeli i upotrebljavali je ondje gdje mi koristimo *promet*, npr. *železnički saobraćaj*, *saobraćajna policija* itd. Hrvati je osjećaju kao srbizam te se hrvatski kaže *željeznički promet*, *prometna policija*.

Među savjetima kojima se želi maknuti srbizme našli su se i pridjev **prijatan** i prilog **prijatno**. Napominje se da su "to dobre hrvatske riječi u značenju *ugodan*, *ugodno*." (Samardžija, 1993a: 110) Hrvatski jezik ipak daje prednost ovim drugim izrazima pa se može reći *ugodan miris* umjesto *prijatan miris* ili *ovdje mi je ugodnije* umjesto *ovdje mi je prijatnije*, ali hrvatski običaj

nikako nije reći *Prijatno!* kada se to govori prije jela, već se hrvatski kaže *Dobar tek!* (ili *U slast!*) *Prijatno* je postalo običan pozdrav u Srba u svako doba, ali valja obratiti pozornost da to kod nas nije slučaj. I *Hrvatski jezični savjetnik* upućuje: *prijatan-tna, komp.prijatniji > ugodan*. (Barić i dr, 2006: 1170)

Kao srbizam označena je i riječ *zemljotres*, načinjena prema njemačkoj složenici *Erdbeben*. Maretić je pak ne odbacuje sasvim, već navodi da je "bolje: potres, trus, trešnja." (Maretić, 1924: 187) Danas je nedvojbeno da ta riječ nije hrvatska pa tako stoji i u *Hrvatskom jezičnom savjetniku* koji jasno upućuje na riječ *potres*.

Dvojba oko izraza *dozvola ili dopuštenje* bila je u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske aktualna pa HDUJ kaže kako su tu riječ *dozvola, dozvoliti* zabranjivali Maretić, Rožić i drugi te zahtijevali da se govori *dopuštenje, dopustiti*. (Samardžija, 1993a: 117) Onodobni su puristi uspjeli u namjeri da se koristi glagol *dopustiti* te su objašnjavali da nije potrebno govoriti *ja to ne dozvoljavam i ne ću nikada dozvoliti* jer se može bolje reći *ja to ne dopuštam i ne ću nikada dopustiti*. Ali ipak, imenica se *dozvola* proširila i koristi se u izrazima kao: *uvozna ili izvozna dozvola, dozvola za putovanje* i sl. U *Hrvatskom jezičnom savjetniku* stoji gotovo identična napomena: *dozvola, -e > dopuštenje, odobrenje, ali dobro u prometna dozvola i sl*. (Barić i dr., 2006: 496)

Razlika između hrvatskog i srpkog jezika može se vidjeti u internacionalizmu *sport*. Ta riječ potječe iz engleskog jezika, a u hrvatski je jezik primljena preko njemačkoga i usvojena je u obliku *šport*, dok je srpski jezik ima samo u obliku *sport*. Prema savjetima iz doba NDH, osoba koja se bavi športom u hrvatskom je jeziku *športas* ili *športasica*, a u srpskom je *sportist, sportista, sportistkinja, sportkinja*. (Samardžija, 1993a: 119) Suvremena norma ne odjeljuje strogo *sport* i *šport*, tj. izjednačuje ih, pa se u savjetnicima mogu naći oba oblika uz napomenu da se radi o prilagođenici, ali kada se govori o osobi koja se bavi sportom, ispravno je *športas* ili *sportas*, što i dalje stoji u opreci sa srpskim jezikom u kojem je ispravan jedino oblik *sportist*.

Za neke je riječi bilo jasno da su načinjene bez potrebe te da ima boljih i običnijih riječi kao što je slučaj sa riječju *posmatranje* koja je potpuno uobičajena za srpski književni jezik, a uz nju i riječi: *posmotriti, posmatrati, posmatranje, posmatrač, posmatračnica, osmatrač, osmatranje* pa čak i *rasmatrati, rasmatranje*. (Samardžija, 1993a: 105) Njih valja zamijeniti hrvatskim riječima

smotriti (opaziti), smatrati (držati) i smotra (pregled, revija). Savjeti tadašnje vlasti upozoravaju da je i *smatrati* srpska riječ ako se upotrebljava u značenju *motriti, promatrati*.

Izraz *sijalica* može se danas čuti umjesto standardnog *žarulja*. *Sijalica* je označena kao srbizam, a u hrvatskom bi jeziku ona, prema onodobnim savjetima, značila *stroj za sijanje* (srpski *sejalica*). Za taj izraz postoji i riječ *sijačica* u istom značenju ženske osobe koja sije. Prema tome, ne treba miješati te pojmove pa se savjetuje da se *sijalica* upotrebljava za stroj, a *sijačica* za ženu.

Imenica *uslov* posve se udomačila u srpskom jeziku pa je Hrvati smatraju isključivo srbizmom. U doba Nezavisne Države Hrvatske taj se srbizam u javnosti mogao često čuti umjesto dobre hrvatske riječi *uvjet*. Ne bi se, stoga, trebalo govoriti o *uslovima prijema* u neku školu, nego o *uvjetima primanja*. To vrijedi i za sve izvedenice od te riječi: ne *uslovno* nego *uvjetno*, ne *bezuslovno* nego *bezuvjetno*, ne *uslovljeno* nego *uvjetovano*, savjetuje HDUJ. (Samardžija, 1993a: 40) Kod Maretića se mogu naći riječi *pogodba, ugovor, uvjet* umjesto *uslova*, ali tadašnji su savjetodavci smatrali da se riječ *pogodba* u tom smislu ipak ne smije udomačiti.

Vrlo je jasno riješena nedoumica oko riječi *krunisanje i krunidba*. Navodi se da se riječ *krunisanje* može naći samo u rječniku Vuka Stefanovića Karadžića te u djelu jednog srpskog pisca, što ukazuje da je to isključivo srpska riječ. Riječ *krunisanje* izvedena je od glagola *krunisati*, a nastavak *-isati* uobičajen je za srpski jezik, dok je *krunidba* tvorena hrvatskim nastavkom *-ba* od glagola *kruniti*. Prema tome, nedoumica ne bi trebalo biti, nego hrvatski valja reći *kruniti, krunidba, krunjenje, krunjenik; okruniti, okrunjenik...*

Za riječ *redovit* u značenju *ordentlich* Tomo Maretić nalazi potvrde u rječniku Mažuranića i Užarevića, ali smatra da je ipak bolje reći *redovan* te da se to odnosi na red u smislu crkvenog samostanskog reda. Riječ *redovan* sadržata je u imenici *redovnik*. (Maretić, 1924: 124) Kasnije se *redovit* javlja u današnjem smislu – *regularan, običan*. Može se uočiti da se ta riječ u smislu *obično* tada ispreplitala sa smislom *redovnog* kao crkvenog. HDUJ navodi da je "danas za standardni hrvatski jezik posve uobičajeno i nedvojbeno reći *redovit i redovito*, nego *redovan i redovno*, dok je srpskom jeziku obrnuto." (Samardžija, 1993a: 135) Tadašnji je stav isti kao i naš suvremeni, a to potvrđuje natuknica u *Hrvatskom jezičnom savjetniku: redovan –vna, komp. redovniji > redovit, uobičajen*. (Barić i dr., 2006: 1281)

Uredu za jezik postavljeno je pitanje piše li se *vjeresija* ili *veresija* budući da su zakonskom odredbom oni bili odgovorni za rješavanje svih jezičnih pitanja na području Nezavisne Države Hrvatske. Hrvatski državni ured za jezik odgovara da je "riječ *veresija* turskog podrijetla, ali ju je

pučka etimologija kod nas povezala s riječima *vjera*, *vjerovnik* i sl. Sve dotle, dok ovaj ured ne bude stvorio novo službeno hrvatsko nazivlje za sve grane javnog života, upotrebljavajte oblik *vjeresija* bez obzira na dosadašnji službeni pravopis i pisanje različitih jezikoslovaca." (Samardžija, 1993a: 34) Iz ovog se primjera može uočiti da je tadašnja vlast pod svaku cijenu htjela izbaciti srpske izraze, ne poštujući ponekad etimologiju riječi. Pučka je etimologija upućivala na povezanost te riječi s riječju *vjera*, što nije imalo previše veze s turskom riječju. U naše se vrijeme može čuti samo riječ *veresija* u značenju *posuđivanja*.

Jezičnih je nedoumica i dvostrukosti u javnosti bilo zaista puno pa se, osim srbizama i drugih tuđica, nastojalo razriješiti i te probleme koji su postojali na svim razinama jezičnog opisa.

Leksičke i leksičko-semantičke dvojbe su, kao što se može uočiti, bile najčešće i najviše je vremena posvećeno upravo njima. U vrijeme Nezavisne Države Hrvatske leksemi *kolodvor* i *stanica* ponekad su stvarali zbunjenost pa tako HDUJ odijeljuje te izraze te savjetuje da se *kolodvor* upotrebljava za velike željezničke zgrade kao npr. *zagrebački glavni kolodvor* ili *teretni kolodvor*. Njih ne treba zvati *postajom* jer je to "hrvatski izraz za manje uređjaje", to je hrvatska riječ za srpsku riječ *stanica*. (Samardžija, 1993: 37) Prema savjetima Hrvatskog državnog ureda za jezik, *postaja* se upotrebljava prvenstveno u kontekstu prometa, na željezničkim i međugradskim prugama, ali se riječ *postaja* koristi i u izrazima kao: *oružnička postaja*, *postaja za prvu pomoć*, *radio-postaja*... Imenica *stanica* je "srpska riječ samo u značenju *kolodor*, *postaja*, *stajalište*, a hrvatska je u značenju *celula*, *Zelle* pa otuda i izvedenice *staničje*, *staničevina*, *foto stanica*..." (Samardžija, 1993a: 39)

Maretić u svom savjetniku iz 1924. uz riječ *kolodvor* navodi da je u Srba to *stanica* te izražava mišljenje da je *kolodvor* "rđava riječ: dvor kola" te da bi bila bolja riječ *kolostaj* koju je bio predlagao Kurelac. (Maretić, 1924: 43) Pod natuknicom *stanica* u savjetniku piše da se može podnijeti u kontekstu prirode, npr. *stanica u košnici* te navodi njemačku riječ *Bahnhof* uz koju piše da mnogo bolje nego *kolodvor*. *Hrvatski jezični savjetnik* donosi sva značenja riječi *stanica*, a prvo je značenje *postaja*, *kolodvor*, *stajalište*; *autobusno*, *tramavajsko stajalište*. Drugo je značenje *stanice* kao mjesta gdje se obavljaju različita istraživanja i djelatnosti, npr. *meteorološka stanica*, *svemirska stanica*, *policijska stanica*, a treće je u biološkom kontekstu – *osnovna jedinica u tijelu živih organizama*. (Barić i dr, 2006: 1377)

Danas nema previše dvojbi oko tih izraza te se riječ *kolodvor* najčešće koristi u smislu željezničkog ili autobusnog kolodvora, odnosno veće zgrade, što jer u skladu sa savjetima HDUJ-a, a *postaja* i *stanica* su također razgraničane na način kako to objašnjavaju endehaški savjetodavci. *Kolodvor* se kao doslovna prevedenica njemačke riječi Bahnhof potpuno ustalila u hrvatskom jeziku i nije više "rđava" kao što je smatrao Maretić.

S upotrebom već spomenute riječi *radnja* često se griješilo, a taj je problem prisutan i danas. Hrvatski državni ured za jezik upozorava da nehrvatski izraz *radnja* treba potpuno ukloniti s izloga i natpisa te ga zamijeniti kojom prikladnijom riječi. Npr., umjesto izraza *brijačka radnja* valja upotrijebiti kraći i bolji izraz *brijačnica*. *Radnja* je ipak dobra hrvatska riječ što se vidi po njezinoj tvorbi, po nizu riječi izvedenih na isti način od glagolskih osnova kao *gradnja*, *kupnja*, *ljutnja*, *štednja*, *nošnja*, *patnja*, *vožnja*... U rečenicama *U toj drami nema gotovo nikakve radnje* ili *Predao je svoju seminarsku radnju na vrijeme* taj je izraz dobro upotrebljen. (Samardžija, 1993a: 125)

Radnja je često istoznačnica za *rad*, što se vidi iz primjera: *Radnja je za čovjeka, a štednja za ženu*. Ovdje ne smeta riječ *radnja*, ali ne znači ništa drugo nego *rad*. Međutim, ima i primjera u kojima se ne mogu te dvije riječi zamjenjivati, nego je valjan samo izraz *rad*, kao u rečenici *Jedan živi od rada svojih ruku, drugi uživa plodove tuđega rada*. Tu se govori o umnom i ručnom radu, a upotrebljava se i kad se govori o *skupocjenom radu*, *pažljivom radu*, *korisnom radu*, *teškom radu*... U tim primjerima riječ *radnja* ne bi pristajala.

Bilo je kolebanja i u određivanju imena mjeseca studenog. Mislilo se da ime toga mjeseca glasi *studen* pa se sukladno tome govorilo: *tog studena*, *u mjesecu studenu* i sl. Pravilno je pisati i govoriti taj pridjev u određenom obliku, dakle *studeni*, a pridjev *studen* opravdan je u ovom primjeru gdje se vidi razlika između imena *studeni* i pridjeva *studen*: "Mjesec studeni kod nas obično nije studen, studen je isto prosinac, a osobito siječanj." (Samardžija, 1993a: 137) Danas takvih kolebanja nema, naziv *studeni* jednoznačno je određen i ne izaziva dvojbe.

Hrvatski državni ured za jezik savjetuje zamjenu glagola *snabdjeti* glagolom *obskrbiti* i od njega izvedenim pridjevom *obskrbljen* te napominje da nije dobro reći *snabdjeti*, *snabdjeven*. Navodi se da se tako "pučanstvo obskrbljuje živežom, vojska je obskrbljena svim potrebnim" itd. (Samardžija, 1993a: 134) Postoje i slučajevi gdje se riječ *obskrbljen* ne može upotrijebiti, kao u primjeru: *Željeznička iskaznica mora biti obskrbljena slikom i potpisom vlasnika*. Tu, dakle, valja upotrijebiti glagol *snabdjeti*. No, nije postojala suglasnost ni oko oblika toga glagola pa se pisalo

snabditi i *snabdjeti*, a trajni glagol *snabdievati*. Ured za jezik odlučio se ipak za oblik koji je potvrđen u djelima hrvatskih pisaca, a to je *snabdjeti*, *snabdievati*. Otuda i glagolski pridjev *snabdjeven*. Glagol *opskrbiti* u naše je vrijeme posve ustaljen pa tako i jezični savjetnici upućuju da se *snabdijevati* obavezno zamijeni sa *opskrbljivati*.

Srpska riječ **ubedenje** odgovara hrvatskom **uvjerenju**. Riječ *ubedenje* potječe iz ruskog jezika, a Maretić ju je u svom *Savjetniku* proglasio nepotrebnom jer imamo svoju riječ *uvjerenje*. Srbi Maretićev savjet nisu prihvatili budući da su imali riječ *uvjerenje* u smislu potvrde. Riječi *ubijediti*, *ubijedjen*, *ubjedjenje* previše su podsjećale na bijedu i imale negativan prizvuk kod Hrvata, a tome u prilog idu i navodi iz Mikaljina i Stulićeva rječnika prema kojima je *obijediti* hrvatski arhaizam. (Samardžija, 1993a: 42) *Obezbijediti* i *obezbjeda* u značenju *osigurati* (sichern) i *sigurnost* (Sicherheit) nisu se zadržale u hrvatskom jeziku iako je Maretić to predlagao, nije bilo hrvatskih potvrda u rječnicima. Hrvatski jezični osjećaj ih definitivno odbija i beziznimno doživljava kao srbizme kojima nema mjesta u jeziku.

Vrlo je opširno donesen savjet o riječi **veterinar**. Ondašnje je jezikoslovlje prihvatilo tumačenje da je došla iz latinskog jezika u značenju *veterinaries* – čovjek zaposlen životinjom, a značenje se proširilo ponajprije na *liječnika domaćih životinja*. Izraz veterinar proširio se u mnoge jezike te su ga primili Nijemci, Englezi, Francuzi, Španjolci... Valja, dakle, ostati pri izrazu *veterinar*, a ne *živinar* što je također bio izraz za liječnika te vrste.

Nejasnoće i dvojbe postojale su oko izraza **inženjer** koji se i danas može čuti pogrešno upotrebljen. Iz Hrvatskog državnog ureda za jezik priopćavaju da se "kao akademski naslov ima upotrebljavati izraz *inženjer*, kratica toga naslova jest *ing.* i bilježi se ispred osobnog imena." (Samardžija, 1993a: 52) *Hrvatski jezični savjetnik* donosi natuknicu *inženjer* te upućuje da su oblici *inžinjer*, *inžinjerski*, *inžinjerka* nepravilni i trebaju glasiti *inženjer*, *inženjerski*, *inženjerka*. (Barić i dr, 2006: 614)

7.2. Tvorbeni savjeti

Maretić u drugom dijelu svoga *Savjetnika* u kojem se bavi nastavcima obrazlaže zašto nije dobar nastavak *-arna* tvrdeći da toga nastavka u narodnom jeziku nema te da ne valja upotrebljavati riječi *knjižarna, ljekarna, mesarna, pekarna* već *knjižarnica, ljekarnica...* (Maretić, 1924: 192) *Hrvatski jezični savjetnik* savjetuje pak da se riječ *ljekarnica* zamijeni sa *ljekarna*, dok je sa riječi *tiskarna* u istom savjetniku drukčije – s riječi *tiskarnica* i *tiskarna* upućuje se na *tiskara* kao jedini pravilni oblik.

Dvojbe oko izraza *ljekarna* i *ljekarnica* donosi Samardžija među ostalim savjetima Hrvatskog državnog ureda za jezik, a objašnjava se da se izraz *ljekarna* udomaćio i može ostati, ali se prednost ipak daje riječi *ljekarnica* jer je bolja prema tvorbi. *Ljekarnica* je trebala kao opreka prema izrazu *ljekarnik*. (Samardžija, 1993a: 118) U priručniku *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnome jeziku* u sklopu tvorbe riječi postavlja se pitanje koji je od sufikasa bolje upotrijebiti: *-ara/ -arna/ -arnica*. Razgraničavaju se sufiksi *-arna* i *-arnica* od sufiksa *-ara* koji je značenjski odijeljen. Sufiksi *-arna* i *-arnica* označuju mjesto, prostoriju ili radionicu u kojoj vršitelj radnje obavlja svoju djelatnost, npr. *pekarna* i *pekarnica* označuju mjesto gdje se pekarski proizvodi prodaju, a izrazi poput *pekarna, cvjećarna, voćarna* pripadaju razgovornom stilu. Dakle, suvremena jezična norma upućuje na sufiks *-arnica* (*pekarnica*) kao prikladan za naziv mjesta gdje se proizvod i peče i prodaje. Međutim, odnos sufikasa *-arna* i *-arnica* drukčije se shvaća u primjeru *ljekarna* i *ljekarnica* gdje je u ovom slučaju *ljekarna* nije izraz u razgovornom stilu, već označava prodavaonicu lijekova, a imenica *ljekarnica* znači žensku osobu zaposlenu u ljekarni. Iz toga se može vidjeti sličnost sa jezičnim savjetodavstvom u vrijeme NDH i zaključiti da suvremena norma predlaže ista rješenja s pomalo dručijim objašnjenjima.

U jednom novinskom članku iz onog doba stanovnici Carigrada nazivaju se *Carigradčanima*, što je pogrešno. Pravilno bi bilo *Carigradanin, Carigradani, Carigradanka*, a to potvrđivali i stari rječnici. (Samardžija, 1993a: 121) Nazivi stanovnika naseljenih mjesta ne tvore se po istim pravilima, kako pokazuju ovi primjeri: *Mostarac, Beogradanin, Dubrovčanin i Dubrovkinja, Livnjak* (uz *Livnjanin*, od *Livno*), *Bačvanin* (od *Bačka*), *Sarajlija i Sarajka* itd. Suvremeni priručnik *Normativnost i višefunkcionalnost* u sklopu tvorbe riječi govori o tvorbi etnika te donosi pravilo da odabir sufiksa uglavnom ovisi o završetku osnove te broju slogova osnove.

Sufiksom *-anin* etnici se tvore od osnova koje završavaju na palatal ili *r* (*Bračanin, Gospićanin, Senjanin, Hvaranin*). Sufiksom *-janin* tvore se etnici od osnova koje ne završavaju na palatal (osim *r*), a pritom dolazi do jotacije (*Rabljanin, Karlovčanin, Splitsanin*). (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2006: 178) Tim zadnjim načinom, sufiksom *-janin*, tvoren je i naziv *Carigradčanin* kao jedini ispravan.

Sufiksi *-lac* i *-lja* bili su dvojbeni u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske pa tako tadašnji savjet govori da iako ima dobrih hrvatskih riječi ma *-lac* (*žetelac, mislilac*) i na *-lja* (*pralja, vodilja*), hrvatski se jezični osjećaj ipak buni protiv riječi *molilac* i *molilja*. Pravilno se piše i govori *molitelj* i *moliteljica*, a prva dva izraza više pripadaju beogradskom jezičnom krugu. Na isto to upućuje i suvremena jezična norma koja se bavi sufiksima *-telj/-lac*.

Sufiksi *-lac* i *-telj* pripadaju, piše Hrvatski jezični savjetnik, hrvatskom jezičnom i tvorbenom sustavu. U njemu su oni ravnopravni. Međutim, sa sociolingvističkog, standardološkog gledišta ta dva sufiksa za označivanje općeg vršitelja radnje nisu ravnopravna – u standardnom jeziku sufiks *-telj* ima prednost jer se od njega mogu tvoriti mocijski parnjaci, dok je sufiksom *-lac*, odnosno *-lica* ta mogućnost uskraćena. Izvedenica sa sufiksom *-telj* ima znatno više od onih sa *-lac*. (Barić i dr, 2006: 92)

Savjet nazvan *Ložiona i radiona* izazivao je slične tvorbene dvojbe kao i prošli. Hrvatskom je državnom uredu poslano pitanje kako je pravilnije reći: *ložiona* ili *ložionica*, *kupaona* ili *kupaonica* itd. Savjet glasi da imenice *kupaona*, *brusiona*, *gostiona*, pa i *ložiona* i *radiona* "nisu stvorene u duhu hrvatskog jezika, nego su nastale pod utjecajem oblika nekih drugih slavenskih jezika, posebno slovenskog." (Samardžija, 1993a: 51) Riječi *kupaonica*, *brusionica*, *ložionica*, *gostionica* pogrešno su smatrane umanjenicama u ono vrijeme. Osnove tih imenica su pridjevi na *-oni*, primjerice *misaoni*. Riječi poput *ložiona* u nekim su se strukama smatrale srbizmima, a to je mišljenje ipak bilo teško iskorijeniti. Te riječi treba pisati *ložionica* i *radionica*, a pridjevi od njih glase *radionički* i *ložionički*. Natuknice u *Hrvatskom jezičnom savjetniku* govore da izrazi *ložiona* i *radiona* pripadaju razgovornom stilu, a da se u neutralnom preporučuje sufiks *-onica*: *blagovaonica*, *čekaonica*, *gostionica*...

Kada se postavljalo pitanje *protu ili protivu*, savjetodavci su odgovarali da se tadašnja književna praksa odlučila za predmetak *protu*, pa imamo primjere *protudokaz*, *protukandidat*, *protureformacija*, *protumjera*, *protuzakonit* koji su u skladu i sa današnjom normom. Suprotno tome, u srpskom jeziku uobičajenije su složenice s *protiv* ili *protivu*, primjerice *protivnapad*,

protivreformacija, protivukandida. U prvom razdoblju jezičnog savjetništva Tomo Maretić također je bio protiv složenica s prefiksom *protu* navodeći da je to "kajkavski." (Maretić, 1924: 117)

7.3. Morfološki savjeti

Jedno od morfoloških pitanja kojim su se bavili ondašnji savjetodavci bilo je pitanje roda imenice **jetra** koja je praslavenska riječ i glasila je *jetra* te je u staroslavenskome ona bila srednjega roda (*jętro*), ali češći je oblik *jetra* (nominative množine). U službenim se jezičnim savjetima objašnjava da se ta imenica upotrebljava u množini srednjeg roda te je taj oblik ušao i u tadašnji rječnik – "Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskog jezika" Krstića i Guberine. U starijem Maretićeve savjetniku za imenicu *jetra* stoji: *n.pl. Leber, prov., bolje: jetra, f.sing., dakle: boli me jetra, to dolazi od jetre.* (Maretić, 1924: 39)

Suglasnosti oko roda imenice *jetra* nema ni u suvremenim normativnim priručnicima. Priručnik *Normativnost i višefunkcionalost u hrvatskome standardnom jeziku* donosi objašnjenja iz raznih rječnika pa tako u nekim rječnicima stoji samo gramatička oznaka *s pl.t.*, u nekima je *jetra* označena kao imenica ženskog roda (G mn. *jetara/jetri*). *Hrvatski jezični savjetnik* ima samo *jetra pl.t. s. Normativnost i višefunkcionalnost* donosi informaciju da u uporabi prevladava imenica ženskog roda, a to je potvrđeno i u tekstovima znanstvenog i znanstveno-popularnog stila. (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2006: 219) Imenica srednjeg roda uzeta je iz kajkavskog ili čakavskog narječja i potvrđena je u svim rječnicima kajkavskog književnog jezika. Prednost, dakle, valja dati imenici ženskog roda, a ne množinskome srednjorodskom liku, napominju autori.

Jedna od dvojbi za koju se može reći da i danas postoji jest: **južno od Save** ili **južno Save** pa HDUJ daje primjer *reprezentativni kolodvor južno Save, dvie ceste lievo i desno pruge* te objašnjava: "Tu su prilozima *južno, lievo, desno* upotrebljeni kao priedlozi. Ima priloga, koji mogu biti i priedlozi, npr. *prije, poslije, više*. Ali *lievo, desno, sjeverno, južno* itd. ne idu među takove priloge. Ovi mogu vršiti priedložnu službu, samo ako im se doda priedlog *od*. Trebalo je dakle reći: *kolodvor južno od Save, ceste lievo i desno od pruge.*" (Samardžija, 1993a: 97) Priručnik *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku* se bavi prilogom *nedaleko* u istom kontekstu te nagašava da uz njega obavezno stoji priedlog *od*. Nije, dakle, valjano upotrijebiti

nedaleko s genitivom (*nedaleko djeteta*), već samo s genitivom (*nedaleko od Đakova*). (Barić i dr. 2006: 144)

U savjetima je bilo riječi i o *instrumentalu s prijedlogom i bez njega*, što je bilo dvojbeno. Pravilo je glasilo da se instrumental sredstva piše bez prijedloga, npr. *pišem perom*, a instrumental društva s prijedlogom, npr. *sjedim s bratom*. Na taj način treba pisati i *zaklinje se majkom; maše maramom* ali: *predaje s knjigom na stolu; došao kolima*, ali: *došao je s novim obećanjima; razbacuje se riječima*, ali: *bore se s dušom; ja se s tobom šalim*. Iznimka su nedeklinirani glavni brojevi kao i nesklonjive riječi i izrazi, primjerice *pomnoži sa dva; označi kraticu za metar sa m*. (Samardžija, 1993a: 144) Osim toga, stoji prijedlog *s (sa)* ispred instrumentala koji izriče način, npr. *s najvećim veseljem, sa žalošću, s punim pravom, s namjerom...* Vidljivo je da je ovaj savjet bio vrlo dobar i opširno objašnjen što govori o korist Ureda za jezik i svjedoči o njihovim dobrim pravilima i rješenjima. Priručnik *Normativnost i višefunkcionalost* još detaljnije dodaje da prijedlog *sa* dolazi ispred riječi koje počinju sa *s, š, z, ž* (*zaposlio se sa šesnaestgodina; sa zebnjom iščekujem njihov povratak; sa sestrom se dobro slažem*) te ispred instrumentalnog oblika osobne zamjenice *ja* (*Sa mnom je uvijek zabavno*). (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2006: 156)

Nesigurnosti su postojale oko *sklonidbe određenih osobnih imena* kao *Mate* ili *Dante*. Savjet govori da "tuđa imena muškog roda na *-e*, osim onih kojima je završetak na *-ije* nadovezuju padežne i pridjevne nastavke na krajnje *-e*, bilo ono naglašeno ili ne, npr. *Dante, Dantea, Danteov* ili *Suppe, Suppea, Suppeov*." (Samardžija, 1993a: 140) Ona imena kojima se *e* na kraju ne čita, poput *Voltaire*, ili to *e* služi za smekšavanje predhodnog suglasnika, npr. *Sermage*, u govoru se sklanjaju i tvore pridjev kao da toga *e* nema, ali u pismu ga zadržavaju, npr. *Voltairea, Voltaireov; Sermagea, Sermageov*.

Na pitanje kako se sklanjaju imenice muškog roda na *-o* te kako se od njih tvori posvojni pridjev (*Matov ili Matin*), endehaški savjetodavci daju dobro objašnjenje. Takve se imenice mogu razvrstati u dvije skupine. Jedne se sklanjaju po uzorku na *Marko, Marka, Marku...* i tvore pridjev na *-ov*: *Markov*, a druge po uzorku na *Pavo, Pave, Pavi...* i tvore pridjev na *-in*: *Pavin*.

U prvu skupinu idu tuđe imenice kao *Tasso, Togo, Bidlo, Kairo, Kongo, Patroklo*, zatim trosložne i višesložne kao *Manojlo, Kamilo, piskaralo; zelenko, Miljenko* te sve za završetkom *-ko*: *Cvjetko, Matko, Srećko, Željko, Vinko, Šarko....*

U drugu skupinu idu dvosložne imenice s uzlaznim dugim naglaskom, npr. *Božo, Duro, Ivo, Juro, Mato, Mičo, Franjo, Anto, Ibro, Švabo...* Njihova je značajka nominativ na *-a* u sjeveroistočnoj Hrvatskoj, npr. *Đura, Pera, Švaba...* To pravilo ne vrijedi za imena poput *Zvonko, Milko, Jurko, Šarko...*

Prethodni se savjet odnosi i na imenice muškog roda na *-o* s uzlaznim dugim naglaskom, ali i na imenice na *-e* pa se od njih tvori pridjev i sklanjaju se kao da završavaju na *-a*, po uzorku *Ante (G Ante, D Anti, A Antu, pridjev Antin)*. Tu pripadaju i imena *Ale, Jure, Mate, Mile, Ive* itd.

Strana imena kao *Karl May* zbunjivala su javnost, pitalo se priča li se o *Mayevim* knjigama ili o knjigama *Karla Maya*, ali ne o knjigama *Karl Maya* ni o *uspjehu Karl Mayevih knjiga*. Pravilo je glasilo da se "u hrvatskom jeziku mora uz prezime sklanjati i ime: *Karla Maya, Karlu Mayu, Karlom Mayem*, a pripadnje se ne može izraziti posvojnim pridjevom od imenice uz koju stoji neki dodatak, osim ako je dodatak sastavu dio imena vezan spojnicom, primjerice *Smail-agin*. Za srpski je jezik bilo uobičajenije reći *Karl Maya, Karl Mayev...*

Savjet u vezi *komparativa na -iji* objašnjen je tako da taj komparativ imaju svi jednosložni pridjevi s kratkim samoglasnikom, osim ova četiri: *dug, mrk, tih strog*. (Samardžija, 1993a: 109) U tim se primjerima događa jotacija jer se *j* s prethodnim grlenim suglasnikom stapa u nepčani: *strogji* postaje *stroži*, *mrk – mrči*, *tih – tiši*, *dug – duži* (ali i *dulji*). Dakle, treba pisati *najstrože*, a ne *najstrožije*.

U pitanju koji je oblik bolji, *čistiji ili čišći* može se reći, kao i u prethodnom savjetu, da je pravilan komparativ *čistiji* jer pridjev *čist* ide među one jednosložne pridjeve s kratkim samoglasnikom, a oni imaju komparativ na *-iji*, ali govori se i piše oblik *čišći*. *Hrvatski jezični savjetnik* ima natuknicu: *čistiji – čišći, komp. čistiji, čišći*. (Barić i dr, 2006: 447)

U doba NDH u novinama se često mogao naći oblik *ustiju* kao genitiv množine zbirnih imenica. Iako se taj oblik mogao naći u djelima nekog pisca, pravilni hrvatski oblik bio je *usta*, a za njega se mogu naći potvrde u narodnoj književnosti. Oblik *ustiju* nepravilan je baš kao i oblik *vratiju*. Taj genitivni oblik postoji kao i *leđa, kola, ljestve* samo u množini (*pluralia tantum*) te ne glasi *vratiju* nego *vrata*, a razlika između nominativa i genitiva očituje se u izgovoru. Nije, stoga, dobro reći *razni uzorci vratiju za skloništa* nego *treba uzorci vrata za skloništa*. U primjerima u kojima se ne razlikuje radi li se o riječi *vrat* ili *vrata*, kao u *pranje vrata*, valja staviti znak za

naglasak: *pranje vrâta* i *pranje vrâta*. Kako bi nepravilno bilo reći *leđiju* ili *koliju*, tako ne valja ni *vratiju*, *ustiju*, *plućiju*. Iznimke su oblici *očiju* i *ušiju* koji su pravilni.

7.4. Pravopisni savjeti

Među pravopisnim savjetima javlja se i onaj oko pisanja naziva mjesta ***Biograd na Moru***. Postavljalo se pitanje kako treba pisati: *Biograd na moru*, *Biograd na Moru* ili možda *Biograd Na Moru*. Savjetništvo NDH nalaže da se u višečlanim mjesnim nazivima svaka riječ piše velikim slovom osim uklopljenog prijedloga pa se tako piše *Sanica Gornja*, *Trebarjevo Desno*, *Cerje Tužno*, *Ličko Novo selo*, *Sv. Martin pod Okićem*, a tako i *Biograd na Moru*. To je pravilo u skladu sa sadašnjom pravopisnom normom te isto to možemo naći i u suvremenim savjetnicima i priručnicima. U priručniku *Normativnost i višefunkcionalnost* u okviru pravila o pisanju velikih i malih početnih slova stoji da se velikim početnim slovom piše svaka riječ (osim prijedloga i veznika) višerječnog imena kao npr. nadimci *Šaka sa Srednjaka*, *Snježna Kraljica* ili imena naselja – *Sveti Juraj u Trnju*, *Donji Mosti*. (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2006: 49)

Dosta je nedosljednosti bilo u pisanju pridjeva ***sveti*** uz imena, nije se znalo treba li se pisati velikim ili malim početnim slovom. Pravilo je glasilo da se se taj pridjev piše malim slovom kada stoji ispred imena nekog svetca ili svetece, npr. *sveti Petar*, *sv. Klara*, a kada stoji iza imena, onda se više velikim slovom kao u *Ljudevit Sveti* i u *Duh Sveti*. (Samardžija, 1993a: 141) Tako se piše:

1. u zemljopisnim imenima (*Sv. Križ*, *Kostrena Sveta*, *Sveta Helena*), tako se pišu i izrazi koji zamjenjuju prava imena kao *Sveta zemlja* (Palestina), *Sveti grad* (Rim);
2. kada ime svetca služi kao naziv crkve, kapele, tornja, groblja, npr. *Sveti Petar* (tj. crkva sv. Petra), *Pri Svetom Kralju – sa Svetog Kralja odbilo je devet sati; pokopan na Svetom Roku*;
3. kada se ime svetca uzima kao oznaka dana, npr. *sutra je Sveti Juraj; dođi mi na Sv. Nikolu*; u imenima blagdana također: *Sveta Tri Kralja*;
4. u svakom dvočlanom nazivu koji predstavlja neko vlastito ime, npr. *Sveto Pismo*, *Sveta Stolica*, *Sveti savez*;
5. u izrazima iz počasti, npr. *Sveti Otac Papa*.

Takav je stav sličan onome suvremenom, iako suvremena norma drukčije nalaže pisanje blagdana kao *Sveta tri kralja*, savjetujući da se ostale riječi pišu malim slovom – *Sveta tri kralja*. (Barić i dr., 2006: 1409) I neki drugi današnji jezikoslovni priručnici naglašavaju da katoličko nazivlje izaziva brojne pravopisne nedoumice.

O pisanju izraza *Nova godina* također je bilo riječi. Upitno je bilo treba li se pisati *nova godina* ili *Nova Godina*. HDUJ je tu dvojbu objasnio tako da ako se misli na novu godinu za razliku od stare, onda se obje riječi pišu malim slovom: *nova godina*, npr. *Ova je nova godina uspješnija od stare*. Ako se pak misli na blagdan, onda se obje riječi pišu velikim početnim slovom – *Nova Godina*, a to se poistovjećuje s pisanjem imena sela, npr. *Gučja Gora*. Ondašnji su savjetnici, dakle, imali drukčije dvojbe oko *Nove godine* nego mi danas kad pisanje riječi *godina* iz istoga izraza nije upitno.

Ime *Klinča-Selo* bilo je često spominjano u tadašnjim novinama, a pisalo se raznoliko: *Klinčaselo*, *Klinča selo*, *Klinča-selo*, *Klinča-Selo*, *Klinča Selo*. Ovaj primjer svjedoči o podijeljenosti i previranjima hrvatske pravopisne norme. Endehaški su savjetodavci uputili da se to ime sastoji od dvije riječi od kojih svaka ima svoj naglasak te se ne mogu pisati sastavljeno. "Prva se riječ u sklonidbi ne mijenja pa se ne može pisati rastavljeno, nego treba obje riječi vezati spojnicom." (Samardžija, 1993a: 68) Budući da je riječ o imenu nastanjenog mjesta, pravilno je pisati *Klinča-Selo*, kao i *Vilić-Selo* i *Davor-Selo*. Ako se sklanja i prva riječ u nazivu, onda se piše rastavljeno, kao npr. *Dugo Selo (Dugog Sela)*. U primjeru *Jelačić-trg* drukčiji je slučaj, taj je izraz nekniževan, a načinjen je od njemačkog *Jelačić-Platz*. Valja govoriti i pisati *Jelačićev trg*.

I izraz *Crnci* predstavljao je problem u vrijeme NDH. U pisanju te riječi vidi se veliko kolebanje, tako da se u istom novinskom članku moglo naći i *crnci* i *Crnci*. Savjet je bio da riječ *Crnac*, *Crnci* kao i naziv ljudske rase treba pisati velikim početnim slovom isto onako kao i: *Indijanac*, *Mongoli*, *Arijci*, *Semiti*... U *Hrvatskom jezičnom savjetniku* stoje natuknice *Crnac* i *crnac* te piše: *crnac, -nca, V crnče, I crncem, mn. N crnci, G crnaca; pripadnik crne rase te Crnac-nca, V Crnče, I Crncem, mn. N Crnci, G Crnaca; pripadnik etničke grupe: američki*~. (Barić i dr., 1999: 432) Može se uočiti pomalo zbunjujuć stav suvremenih savjetodavaca jasno ne razgraničavaju ta dva smisla riječi.

U novinama se za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske mogao pronaći izraz **viekovi**. Imenica *viek* pripadala je onim imenicima koje u nominativu i genitivu jednine imaju isti naglasak pa je množina prema tome trebala biti *vjekovi*. HDUJ objašnjava od dugog *ie* postaje *je* u dugoj množini, kao *cviet, cvieta – cvjetovi* ili *snieg, sniega – snjegovi*. (Samardžija, 1993a: 106) Imenice koje pak u genitivu jednine imaju drukčiji naglasak nego u nominativu, zadržavaju u dugoj množini *ie*, npr. *liek, lieka – liekovi*.

Pogrešno je pisan bio i prijedlog *prije*, a pisao se **prie**, iako je pravopisno pravilo glasilo da od jednosložnog dvoglasa *ie* valja razlikovati dvosložni skup *ije*. *Ije* dolazi u oblicima zamjenica i komparativa te u priložima, npr. *čije, čijega, novijega, prije, poslije*.

Sastavljeno pisanje glagolskog oblika **neće** ustalilo se u ondašnjim novinama, iako se po pravopisu iz vremena NDH trebalo pisati: *ne ću, ne ćeš, ne će, ne ćemo, ne ćete*. Upravo je ovaj primjer dokaz kako neke pravopisne nedoumice postoje čitav niz godina.

Kratice za izraz **i tako dalje** je, prema tadašnjem hrvatskom običaju, bila pisana s rastavljenim slovima i točkama iza *t* i *d*, dakle *i t.d.*, dok je prema Belićevu pravopisu bilo *itd*. Slično je bilo i sa **to jest** koji je po Beliću bio *tj.*, a po hrvatskom pravopisu *t.j*. Hrvatski je pravopis nalagao da se kratice pišu na način kao i ostale: *i dr.* (i drugo), *i sl.* (i slično), *o.g.* (ove godine), *t. zv.* (tako zvani), *na pr.* (na primjer).

Dvojbe su postojale i oko pisanja smjerova: treba li se pisati smjer **zapad iztok** sa spojnicom ili bez nje. Pravilo govori da se smjer u značenju od zapada prema istoku ili od sjevera prema jugu piše kraće uz pomoć spojnice – *zapad-iztok, sjever-jug*, a strane svijeta između glavnih pišu se kao složenice bez spojnice: *sjeverozapad, jugoiztok*. (Samardžija, 1993a: 97)

Spojnicica je bila upitna i u polusloženicama pa se tako u istom novinskom članku moglo naći i **spomen marka** i **spomen-marka**. Tu po dvije riječi iskazuju isti pojam, a svaka zadržava svoj naglasak te samo prva riječ ostaje nepromijenjena u sklonidbi. Budući da su to polusloženice, valja ih pisati sa spojnicom: *spomen-marka, spomen-plakete, spomen-knjiga...*

Pisanje pravopisnih znakova točke i zareza bilo je sporno u pisanju potpisa. Upitno je bilo stavlja li se točka, odnosno zarez iza potpisa. Hrvatski državni ured za jezik navodi da se iza potpisa (kao i iza natpisa) ne stavlja točka, osim ako kao potpis služe kratice. Točka se ne piše ni u slučaju kada se kao potpis stavlja neki naslov kao *Ured za hrvatski jezik*. Zarez se iza potpisa ne stavlja, ali

ako iza njega slijedi apozicija kap npr. *T.Marić, predsjednik* onda dolazi zarez iza prezimena, ali iza *predsjednik* opet ne dolazi točka.

U prvo vrijeme ustaške vlasti vrijedilo je osmo izdanje Boranićeva *Pravopisa* te se činilo kako nova vlast ne namjerava puno mijenjati zatečeno pravopisno stanje, iako su istodobno ispitivali jezikoslovce što misle o drukčijem, morfonološkom, oblikovanju hrvatske pravopisne norme koja je bila primijenjivana od prvih dana NDH i izazivala pravopisnu šarolikost na kojoj nije moglo ostati, bilo je nužno nešto poduzeti da se spriječi još veći pravopisni nesklad i zbrka.

Kada je 23. lipnja 1941. objavljena Ministarska naredba o hrvatskom pravopisu, moglo se ponadati da su dvije pravopisne koncepcije pomirene te da će se napokon riješiti pravopisni nesklad bez radikalizma. U odredbi je stajalo da "hrvatski pravopis mora odgovarati duhu hrvatskog jezika pa mu valja posvetiti posebnu pažnju." (Samardžija, 1993: 31) Odredba još govori da znati pisati i znati govoriti nije isto te da pisanje treba prilagoditi govoru, ali samo dotle dok ne bi pisanje zamelo riječ tako da se ona iz pisama ne bi prepoznala. Odatle dolazi i pitanje o glasovnom i korjenitom pisanju. Dakle, hrvatski se pravopis mora provesti na etimološkom načelu, a to se pravilo proteglo samo na ove slučajeve:

1. da se u pisanju ne odražava promjena glasa *đ* (*žed+ca > žedca*, a ne *žecca*);
2. da se u pisanju imeničkih dočeta *-tak*, *-dak*, *-tac* i *-dac* uvijek pišu *t* i *d* (*zadatak > zadataci*, a ne *zadaci*; *redak > redci*, a ne *reci*);
3. da se u pisanju imena naseljenih mjesta postupa isto (*Gradac > Gradca*, ne *Graca*);
4. da se u riječima kojima se označuje viši ili niži položaj u odnosima službe, zvanja, zanimanja i sl. u predmetcima *-nad* i *-pod* uvijek piše *d* bez obzira na akustička svojstva suglasnika iza njega (*nadporučnik*, *podpredsjednik*).

Ipak, onodobna je pravopisna praksa izgledala drukčije te su se mogla uočiti mnoga kriva shvaćanja. Neke su novine odmah počele pisati "korienskim pravopisom" pa je zabilježen niz pogrešnih oblika. Mnogi su pisci tumačili da se izjednačavanje suglasnika po zvučnosti mora ukinuti svugdje, tamo gdje treba i gdje ne treba, a takav je primjer bio i izraz *otsjek* koji je bio ostatak

Belićeva pravopisa, a taj nam je pravopis bio nametnut 1929. godine. Srbi su pisali *otsek*. HDUJ naglašava da je ta riječ sama po sebi dobra, ali po hrvatskom pravopisu ona glasi *odsjek*. (Samardžija, 1993a: 57)

Pridjev *razstaljen* složen je od *raz-* i *-staljen* i tu se vidi da se radi o glagolu *taliti* i pridjevu *taljen*, dok je npr. u složenog glagola *stopiti* drukčije, od njega je izveden pridjev *stopljen*, a drugi je *raztopiti* pa se prema tome treba pisati *raztaliti*, *raztaljen*; *raztopiti*, *raztopljen*. (Samardžija, 1993a: 104) U suvremenom bi se jeziku tu provelo jednačenje po zvučnosti- *z* bi prešlo u *s* ispred *t* i glasilo bi *rastaljen*.

Slična greška bila je i u glagolu *uzporavati*. Glagol usporiti nije složen od *uz* i *sporiti* kao npr. *razporiti*, nego od *u* i *sporiti*, a *sporiti* je ovdje u smislu polaganog, *sporog* te bi trebalo pisati *usporiti*, *usporavati*.

Pridjev *siromašan*, *siromašni* načinjen je od imenice *siromah*, ali se znalo pročitati u nekih pisaca *siromaštan*, *siromaštni* što je pogrešno. Pisce je zavela analogija s riječima *dvorištni*, *kazalištni*, *sveučilištni*, *zemljištni*, a to su izvedenice od imenice na *-šte* (*dvorište*), a *t* je tu u nastavcima *-stvo* i *-ština*, objašnjava Hrvatski državni ured za jezik. To je bilo u skladu s tadašnjim korijenskim pravopisom. (Samardžija, 1993a: 104) Danas se pak piše *dvorišni* i *kazališni*, prema fonološkom načelu.

Izraz *izpoljavati* smatrao se srpskim jer nije bio napisan po korijenskom načelu sa iz (umjesto *is*). Tom se riječju bavio i Maretić u svom *Jezičnom savjetniku*: "ispoljiti, zeigen, äussern, pf. glag. prema impf. ispoljavati, npr. ispoljili su težnje; mislim da je srbijanski prov., ali može podnijeti (pored pokaz(iv)ati, očitovati)." (Maretić, 1924: 30) *Hrvatski jezični savjetnik* tu riječ također smatra srbizmom te ukazuje na hrvatske glagole *očitovati*, *pokazivati*, *izražavati* (*se*), *ispovijedati* (*se*). (Barić i dr., 2006: 628)

Hrvatski državni ured za jezik savjetuje da se ne piše **700-obljetnica** jer to nije isto kao *700-godišnjica* koja se tako može pisati budući da se čita *sedamstogodišnjica*. Nije pravilno reći *sedamstoobljetnica* pa se u skladu s tim ne može tako ni pisati. Govori se: sedamstota obljetnica, a ako se taj redni broj želi napisati brojkama, onda se uz njega mora staviti točka, dakle: 700. obljetnica. Isto tako, ne valja pisati 20 godišnjica pohoda, nego treba ili 20. godišnjica ili 20-godišnjica. (Samardžija, 1993a: 101)

Kratice za metričke mjere izazivale su nesigurnost u pisanju. U tiskovinama se moglo naći i *g* i *g.* i *gr* i *gr.*; *kg*, *kg.* i *kgr*; *l*, *l.* i *lit*; *m*, *m.* i *met*; *km* i *klm*; *dl* i *dcl*; *dkg* i *dg* itd. Ured za jezik kaže da te kratice treba pisati bez točke. Točka iza kratice dolazi samo ako se radi o kraju rečenice, ali točka onda ne pripada kratici nego cijeloj rečenici. U savjetu još stoji da je za kratice uzeto "mudro načelo štednje koje glasi: samo toliko slova, koliko je bezuvjetno potrebno!" (Samardžija, 1993a: 136) Prema tome, za osnovne mjere služi kao kartica samo malo početno slovo: *m* za metar, *g* za gram, *l* za litru, dakle, bez točke. Za složenice se koriste prva dva početna slova sastavnih dijelova složenice, dakle *kg* za kilogram, *hl* za hektolitar, *km* za kilometer, *mm* za milimetar... Radi li se o decigramu, pisat će se *dg*, a dekagram *dkg*. Dekalitar se piše *dkl*, a dekametar *dkm*.

Šarolikost i neusklađenost pisanja velikog početnog slova izazivale su najviše nedoumica među širom javnosti tih godina, ali i u suvremenosti. Postavljalo se pitanje zašto se piše **Sjeverna Amerika** i **sjeverna Azija**, zašto se to piše različito. Savjetodavci napominju da kada se kaže *sjeverna Azija*, misli se na sjeverni dio toga kontinenta, a kada se kaže *Sjeverna Amerika*, to je posve određen pojam, kao što je poseban kontinent Južna Amerika. Iz istog razloga velikim slovom pišemo *Zapadna Indija*, *Istočna Indija*, *Srednja Amerika*, ali i *Srednja Europa* te *Gornja* i *Donja Stubica*, a *Velika Britanija* kao *Velika Gorica*, *Nova Gradiška*. U svim tim primjerima pridjevi su sastavni dijelovi imena, a tamo gdje pridjev nije sastavni dio imena, piše se malim slovom, npr. *sjeverna Hrvatska*, *stari Zagreb*, *nova Europa*...

7.5. Sintaktički savjeti

Sintaktičkih savjeta sakupljenih u knjizi *Jezični purizam u NDH* nije bilo puno, češći su ipak bili leksički, morfološki, tvorbeni i pravopisni budući da se na takvim primjerima najviše mogao razlikovati hrvatski jezik od srpskoga, osobito u leksiku. Međutim, neki se primjeri konstrukcija rečenica mogu nazvati pogrešnima.

Takav je slučaj i s upotrebom zamjenica **čiji** i **koji** u **odnosnim rečenicama**. Uredu za jezik postavljeno je pitanje kako je bolje reći: *Borci iz 1914.-1918., kojih su oči navikle...* ili *Borci iz 1914.-1918., čije su oči navikle..* U savjetu se poziva na knjigu *Branič jezika hrvatskoga* Nikole Andrića koja za zamjenicu čiji upućuje: "Upotrebljava se u odnosnom značenju samo za mušku

čeljad u jednini. Dakle, nikada za stvar, niti ikada za osobe u množini. Primjeri: *Vrati se onome, čija si; Slavi Boga, u čijoj je ruci duša tvoj.* Inače uvijek upotrebljavaj zamjenicu *koji* u genitivu ili dativu: *Marija, koje sin bolovaše; trava, kojoj je list bodljivak.*" (Samardžija, 1993a: 76) S današnjeg je sintaktičkog gledišta to rješenje neprihvatljivo i neobično.

Još jedan savjet u vezi s odnosnim rečenicama naslovljen je ***Pazite na odnosne rečenice!*** Iz primjera *Ustupio mu je sve spise, knjige i razna dokumenta, koja se odnose na Iztok i islamske narode, koji će kasnije postati javno dobro* proizlazi da će islamski narod postati javno dobro, a to pisac nije htio reći. (Samardžija, 1993a: 88) Misao je bila ova: *razne isprave, koje se odnose na Iztok i islamske narode, i koje će kasnije postati javno dobro.*

Bilješka Hrvatskog državnog ureda za jezik broj 108 nosi naslov ***Odnosna rečenica uz posvojni pridjev*** te donosi da se "pripadanje ne može izraziti posvojnim pridjevom od imenica, uz koju stoji bilo kakav dodatak (atribut, apozcija, odnosna rečenica), osim ako je dodatak sastavni dio imena pa je s njim vezan spojnicom, npr. *Hadži-Omerov, Smai-agin.*" (Samardžija, 1993a: 93) Ta se rečenica treba razumjeti tako da se dodatak uz imenicu (atribut) može izraziti jednom ili više riječi, ali i čitavom rečenicom koja je u tom slučaju atributna. Npr. *To je dužnost gospodara, koji se ima za sve brinuti.* Ovdje uz imenicu *gospodara* stoji odnosna (atributna) rečenica *koji se ima za sve brinuti*, a bez te odnosne rečenice glasila bi rečenica: *To je dužnost gospodareva.* U tom primjeru posvojni pridjev ne može ostati pred odnosnom (atributnom) rečenicom, tj. rečenica ne može glasiti *To je dužnost gospodareva, koji se ima za sve brinuti nego gospodara, koji...*

8. Promjena imena naseljenih mjesta

Ljeto 1941. donosi, osim ostalih političkih i jezičnih novosti, i promjenu imena naseljenih mjesta (ojkonima) na području NDH. Postojala su dva pravca kojima je išlo to mijenjanje.

Prvi je *pravac pohrvaćivanja ojkonima*, a njihovu narav najbolje pokazuju primjeri:

Srijemska Mitrovica – **Hrvatska Mitrovica**

Srijemski Karlovci – **Hrvatski Karlovci**

Srpske Moravice – **Hrvatske Moravice**

Srpsko Selište – **Moslavačko Selište**

Vojvoda Putnik – **Eugen Kvaternik**

Drugi je bio *pravac rashrvaćivanja ojkonima* koji je bio sasvim suprotan prvome jer su hrvatski ojkonimi mjesta koja su većinom Nijemci zamjenjivali njemačkima, a ti su novi njemački ojkonimi postajali obavezni za Hrvate i za hrvatski jezik, isto kao i za pripadnike njemačke nacionalne manjine. Primjeri takvog pravca su:

Vinkovačko Novo Selo – **Neudorf**

Bosanski Aleksandrovac – **Adolfstahl**

Nova Topola – **Windhorst**

Petrovo Polje – **Schönborn**

Albertinovac – **Albertinenhof**

U rijetkim je slučajevima njemački ojkonim dodavan hrvatskome, a posljedica je bila dvoimenost mjesta, npr. Kula – **Kula- Josepshferd**. (Samardžija, 1993: 54)

Osim ojkonima, pozornost su privlačila i **imena ulica i trgovina**. Imena trgovina bila su na meti zbog slabo prikrivene namjere da se slijede zahtjevi politizacije, osobito u vezi sa Srbima i Židovima, a ne zbog pravopisnih pogrešaka ili prečeste upotrebe stranih riječi.

Ustaška je vlast donijela i brojne **promjene u nazivima ulica**. Rijetkost je bilo naselje u kojemu ulica ili trg nisu nosili poglavnikovo ime. Te su promjene često bile i puno obuhvatnije, kao u osječkom primjeru gdje su "nehrvatski nazivi" mnogih ulica zamijenjeni "imenima zaslužnih Hrvata i Nijemaca." To se može vidjeti u primjeru osječkog *Trga oslobođenja i ujedinjenja* koji je preimenovan u *Trg Adolfa Hitlera*, a *Park kraljice Marije* u *Park Hermanna Göringa*.

U skladu s promjenom imena naselja, trgova i ulica, puristički su se nastojala promijeniti i vlastita imena iz stranih i pomodnih u **hrvatska narodna imena** pa se tako može pronaći dio članka u novinama koji glasi: "Temeljito čišćenje hrvatskog jezika, koje provode mjerodavne oblasti, djelovalo je i na izbor imena. Pohvalna je činjenica, da Zagrebčani daju svojoj djeci sve više liepa narodna imena, kojih Hrvati imaju kao malo koji drugi narod." (Samardžija, 1993: 55) Iz ovoga se može uočiti politički obojeno nastojanje oko čišćenja jezika davanjem hrvatskih imena. Vlasti su vrlo pažljivo i ciljano koristile sva sredstva kako bi ostvarile svoj cilj, a davanje hrvatskih narodnih imena djeci bio je znak da je "čitav život u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj prožet novim duhom."

9. Zaključak

Drugo razdoblje jezičnog savjetništva obilježeno je izrazitim jezičnim čistunstvom i razlikovnim odnosom hrvatskog jezika prema srpskome, a o tome svjedoče i djela koja su u to doba izašla: rad Petra Guberine i Krune Krstića *Razlike između hrvatskog i srpskog književnog jezika* te savjeti Hrvatskog državnog ureda za jezik skupljenih u knjizi Marka Samardžije *Jezični purizam u NDH* te su upravo ti savjeti bili predmetom istraživanja ovoga rada.

Od dvjesto devedeset jednog savjeta prikupljenog u knjizi *Jezični purizam u NDH*, analizom i usporedbom savjeta Hrvatskog državnog ureda za jezik došlo se do zaključka da je najplodnije tlo za davanje savjeta i utjecaj na jezik bilo na području leksika i pravopisa. Budući da svaki jezik ima svoje jezične posebnosti i načela normiranja, riječi ne mogu biti istoznačne u dva jezika pa to čini razliku između njih te iz toga proizlazi činjenica da je upravo leksik najpodložniji promjenama i izvanjezičnim i jezičnim utjecajima.

U doba Nezavisne Države Hrvatske normativna su se načela održavala zakonima i propisima te se može uočiti da je to bila dosad najstroža norma. Putem Hrvatskog državnog ureda za jezik uređivalo se stanje u jeziku, ponekad i strogim nametanjem pojedinih riječi. Glavno obilježje toga razdoblja jest institucionalni jezični purizam.

Marko Samardžija svrstao je poželjne leksme prema nepoželjnim u četiri skupine, a to su bile – prevedenice internacionalizama i njemačkih riječi kao što je *putničar* (turist), *samovoz* (automobil), *svjetlopis* (fotografija). Drugu su skupinu činile novotvorenice kao *munjovoz* (tramvaj), *lovornik*, *doglavnik*, *veleobrt*, *nadporučnik*... Treću su skupinu činile oživljenice, riječi koje su prešle iz pasivnog u aktivni leksik poput riječi *mirisnica* (parfumerija) ili *vojnica* (policija). Četvrtu skupinu čine terminologizirani opći leksik, a tu pripadaju riječi *stožer* i *ustaša*.

Stvaranje novih riječi bio je najpoznatiji i možda najomraženiji način nadomještanja neželjenih riječi. Novotvorenice su često stvarali nestručnjaci, a tuđice su bile progonjene i davana je prednost domaćim riječima.

U savjetima Hrvatskog državnog ureda za jezik mogu se pronaći i neke dvojbe koje su aktualne i danas, kao npr. dvojba između *osoba* i *lice*, *ne ću* i *neću*, nesigurnosti oko pravilne upotrebe nekih riječi poput *radnja*, *sport* ili *dozvola*, ali i dosta nesigurnosti oko nekih sufikasa kao *-arna/-arnica* u izrazima *ljekarna/ljekarnica* i *pekarna/pekarnica*, baš kao i sa sufiksima *-telj/-lac* čija je problematika poznata i danas. Brojne su dvojbe postojale i u pitanju pravopisa, a najviše je

nesporazuma izazivalo pisanje velikih i malih početnih slova, što nije novost ni sad kada se mnogi još uvijek pitaju u kojim slučajevima pisati npr. pridjev *sveti* velikim slovom. Morfološke nesuglasnosti oko sklonidbe pojedinih domaćih i stranih imena postoje i u suvremenom jezikoslovlju.

Iako je ustaljeno mišljenje da su savjeti Hrvatskog državnog ureda za jezik bili pretjerani, njihova je značajka ipak bila umjerenost i uvažavanje tradicije, kao i oprez prema novotvorenicama. Tadašnji je jezični purizam bio povezan s književnom i leksikografskom tradicijom te se potvrde za brojne riječi mogu pronaći u starijim rječnicima.

10. Literatura

1. Babić, Stjepan, 1995. *Hrvatski jučer i danas*, Školske novine, Zagreb
2. Barić, Eugenija; Hudeček, Lana; Koharović, Nebojša; Lončarić, Mijo; Lukenda, Marko; Mamić, Mile; Mihaljević, Milica; Šarić, Ljiljana; Švačko, Vanja; Vukojević, Luka; Zečević, Vesna; Žagar, Mateo, 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje / Pergamena / Školske novine, Zagreb
3. Frančić, Anđela; Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2005. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
4. Guberina, Petar; Krstić, Kruno, 1940. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb
5. Katičić, Radoslav, 1992. *Novi jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb
6. Maretić, Tomo, 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom*, Zagreb
7. Rišner, Vlasta, 2005. *Hrvatsko jezično savjetništvo u 20. stoljeću*, u: zbornik radova *Hrvatski jezik u 20. stoljeću*, Matica hrvatska, Zagreb, 367-393.
8. Samardžija, Marko, 2012. *Hrvatski jezik i pravopis: od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918.-1941.)*, Školska knjiga, Zagreb
9. Samardžija, Marko, 2006. *Hrvatski jezik od početka 20. st. do godine 1945.* u: zbornik radova *Hrvatski jezik u 20. stoljeću*, Matica hrvatska, Zagreb, 5-21
10. Samardžija, Marko, 1993. *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
11. Samardžija, Marko, 2004. *Iz triju stoljeća hrvatskog standardnog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
12. Samardžija, Marko, 1993a. *Jezični purizam u NDH, savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
13. Samardžija, Marko, 1997. *Utjecaj sociopolitičkih mijena na leksik hrvatskoga jezika u XX. stoljeću*, u: časopis *Croatica*, 45-46, 177-192.